

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«Методика туристично-рекреаційних досліджень»

**(для студентів 3 курсу денної та заочної форми навчання
спеціальності 014 Середня освіта (Географія) та
015 Професійна освіта (Туристичне обслуговування))**

Рівне
РДГУ
2017

Методика туристично-рекреаційних досліджень: конспект лекцій для студентів 3 курсу спеціальності 014 Середня освіта (Географія) та 015 Професійна освіта (Туристичне обслуговування) / Уклад. О.О. Якута. – Рівне: РДГУ, 2017 . – 56 с.

Зміст

Вступ

Модуль 1. Загальнонаукові та спеціальні методи туристично-рекреаційних досліджень

Змістовий модуль 1. Загальнонаукові методи у туристично-рекреаційних дослідженнях

Змістовий модуль 2. Проведення рекреаційних досліджень

Змістовий модуль 3. Матеріали та джерела інформації

Модуль 2. Туристично-рекреаційні оцінки

Змістовий модуль 4. Оцінка природних умов

Змістовий модуль 5. Рекреаційний потенціал України

Список використаних джерел

Вступ

Для сучасного етапу суспільного розвитку характерне зростання ролі рекреації у процесі відновлення сил людини. У процесі рекреації природа виступає одним з провідних факторів відпочинку і оздоровлення, відновлення фізичних і нервово-психічних сил людини. Історична закономірність взаємодії суспільства і природи проявляється у розширенні впливу людини на природу при зростанні темпів економічного розвитку і усвідомленні необхідності збереження природного середовища при зростаючому значенні його рекреаційної функції. Саме тому детального вивчення потребує дисципліна «Рекреаційна географія», а також пов'язана з науковими дослідженнями впливу рекреації дисципліна «Методика туристично-рекреаційних досліджень».

Метою викладання навчальної дисципліни «Методика туристично-рекреаційних досліджень» є формування у студентів знань про структуру рекреаційно-туристичного дослідження, особливості методології рекреаційної географії, систему методів, що застосовуються в рамках міждисциплінарного підходу при вивченні туристично-рекреаційної діяльності.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Методика туристично-рекреаційних досліджень» є: формування знання основ методології і методики досліджень в рекреаційній географії і географії туризму, демонстрація можливих шляхів застосування методологічного апарату наук у комплексній економіко-географічній оцінці туристично-рекреаційного потенціалу регіону, вивчення рівня розвитку міжнародного туризму в Україні. Засвоєння курсу передбачає оволодіння методологічним апаратом рекреаційної географії і формує у студентів навички проведення самостійного рекреаційно-географічного дослідження, що необхідно при підготовці курсових і дипломних робіт по спеціальності та участі у науково-дослідній роботі кафедри.

Модуль 1. Загальнонаукові та спеціальні методи туристично-рекреаційних досліджень

Змістовий модуль 1. Загальнонаукові методи у туристично-рекреаційних дослідженнях

Лекція 1-2. Поняття про методологію науки

1. Вступ
2. Роль методології у науковому пізнанні
3. Методи наукового пізнання
4. Туристично-рекреаційна діяльність як об'єкт дослідження

1. За останні роки розвитку екологічних наук свого поширення набуває нова дисципліна – рекреаційна географія, а поряд з нею і рекреаційний туризм. Їх виникнення пов'язане перш за все із все зростаючою потребою суспільства у повноцінному відновленні своїх сил. Прискорений розвиток технологій, науково-технічний прогрес вимагають від людей великих затрат енергії, причому дедалі більше відчувається не тільки фізична втома, але і моральний тиск.

Психологічний стан людини повноцінно можна відновити тільки на лоні природи. Ніщо так не заспокоює, як ніжне забарвлення трави і листя, приємне дзюрчання струмка чи споглядання за неповторними створіннями природи. Але важливою умовою для відпочинку є виділення так званих природних рекреаційних систем, тобто таких, що за рядом своїх властивостей придатні для використання з метою відпочинку. Тому, по-перше, постає необхідність виділення територій, придатних для організації дозвілля населення.

Друга проблема, яка вирішується рекреаційною географією та туризмом, збереження цілісності і чистоти цієї території. Якщо поряд з будинком відпочинку будуть розміщені промислові об'єкти, то певний рекреаційний комплекс втратить свою привабливість.

По-третє, як і будь-яке використання території, рекреаційна діяльність людей також має свої позитивні і негативні сторони.

З одного боку, відпочинок людей на лоні природи сприяє підтриманню і зміцненню їх здоров'я. Фітонциди, які виділяються багатьма видами дерев, сприяють покращенню здоров'я хворих людей. Прогулянки лісом, спілкування з природою викликають у людини позитивні емоції.

З іншого боку, при рекреаційному використанні природного середовища виникають деякі несприятливі для неї зміни, які при великій кількості рекреантів на певній території можуть бути небезпечними для продовження природного розвитку природних компонентів даної території.

Отже, використання природних рекреаційних ресурсів повинно бути помірним, раціональним, плановим. Завданням дослідників стає визначення

величини допустимих навантажень на той чи інший комплекс з метою збереження природи.

2. Наукове пізнання в сучасних умовах є основною формою пізнання реальної дійсності або навколишнього середовища. Воно відбувається не стихійно, а цілеспрямовано і по суті є науковим дослідженням, яке має певну природу, структуру та особливості. Наукове пізнання націлене насамперед на отримання об'єктивного та істинного знання про досліджуваний об'єкт, явище або процес і не допускає упередженого і тенденційного ставлення до них. Основне завдання наукового пізнання полягає у виявленні об'єктивних законів навколишньої дійсності – природних, соціальних, економічних тощо, а також законів пізнання і мислення.

Поряд з цим основною функцією наукового пізнання або дослідження є обслуговування потреб практики. Наука як форма пізнання переважно орієнтована на втілення її досягнень у практику, використання зміни навколишньої дійсності та управління реальними процесами. Зміст наукових досліджень можна виразити такими словами: “Знати, щоб передбачати, передбачати, щоб діяти практично”.

Наукове пізнання завжди має системний характер, оскільки наука не лише добуває знання і реєструє їх за допомогою різних методів, а й прагне пояснити їх за допомогою гіпотез, законів і теорій. Наукове пізнання або дослідження має систематичний, послідовний і контрольований характер, йому властиві строга доказовість та обґрунтованість отриманих результатів, а також достовірність висновків. Воно, як будь-яке інше соціальне явище, має власну визначену та складну структуру, що виражається в діалектичній єдності стійких взаємозв'язків її елементів. До основних структурних елементів наукового пізнання належать: суб'єкт пізнання, об'єкт наукового дослідження, його засоби і методи. З іншого боку, в науковому дослідженні можна виокремити такі структурні елементи, як емпіричний і теоретичний рівні дослідження, постановка наукових проблем і вироблення гіпотез, формулювання наукових законів, принципів і теорій.

Проблема методу і методології наукового дослідження привертала увагу мислителів, учених і філософів давно, починаючи з античної епохи. Однак ґрунтовний аналіз методів і засобів наукового пізнання активно здійснюється лише за останні півстоліття.

Методологія (від грец. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) – це вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень. Під **методологією науки** переважно розуміється вчення про науковий метод пізнання або система наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання. Існує й інший, більш вузький погляд на методологію науки, коли вона розглядається як теоретична основа деяких спеціальних, часткових прийомів і засобів наукового пізнання, наприклад, методологія управління, методологія ціноутворення тощо, але в цьому разі доцільніше говорити про методіку пізнання і дій.

Головною метою методології науки є дослідження тих засобів, методів і прийомів наукового дослідження, завдяки яким суб'єкт наукового пізнання отримує нові знання про реальну дійсність.

Під **методологічною основою** наукового дослідження треба розуміти основні, вихідні положення, на яких воно базується. Методологічні основи науки завжди існують поза нею і не виводяться із самого дослідження.

Необхідно також зазначити, що результати наукової і практичної діяльності людей залежать не лише від того, хто діє (суб'єкт пізнання) або на що спрямована пізнавальна діяльність (об'єкт пізнання), а й від того, якими способами, прийомами і засобами здійснюється пізнавальний процес. Мова йде про вирішення проблеми методу наукового пізнання або дослідження, котра завжди була і є в центрі уваги науковців.

3. Багатоманітність людської діяльності обумовлює множинність методів наукового пізнання, які можна класифікувати за різними критеріями. Так, залежно від ролі і місця в процесі наукового пізнання розрізняють методи **формальні** (методи формальної та математичної символічної логіки) і **змістовні**. До основних видів змістовної методології належать методи філософські, загальнонаукові, загальнологічні та спеціально-наукові. Виокремлюють також емпіричні і теоретичні, фундаментальні та прикладні, методи дослідження та методи викладення результаті.

Отже, в сучасних умовах успішно використовується багаторівнева класифікація методів наукового пізнання, відповідно до якої за ступенем загальності та сферою застосування методи наукового пізнання поділяються на: загальнофілософські, загальнонаукові, спеціально-наукові, дисциплінарні та міждисциплінарні.

1. **Загальнофілософські методи**, серед яких найдавнішими є діалектичний і метафізичний. Вони є системою “м'яких” принципів, операцій, прийомів, котрі мають загальний, універсальний характер, що знаходиться на найвищих “поверхах” абстрагування. Ці методи визначають лише загальні підходи до наукового дослідження, його генеральну стратегію, але не замінюють спеціальних методів і не визначають кінцевого результату пізнання прямо та безпосередньо.

2. **Загальнонаукові методи дослідження**, які є своєрідною проміжною методологією між філософією і фундаментальними теоретико-методологічними положеннями спеціальних наук. На основі загальнонаукових понять і концепцій формуються відповідні методи і принципи пізнання, що забезпечують зв'язок та оптимальну взаємодію філософії зі спеціальними науковими знаннями та методами. До загальнонаукових методів пізнання належать системний, структурно-функціональний, кібернетичний, імовірнісний методи, моделювання, формалізація та ін.

Варто зазначити, що в структурі загальнонаукової методології найчастіше виокремлюють три рівні методів і прийомів наукового дослідження: методи емпіричного дослідження, методи теоретичного дослідження, загальнологічні методи наукового дослідження.

3. Спеціально-наукові методи дослідження, які визначаються передусім специфічним характером предмета й об'єкта дослідження певної науки, її теоретичними принципами, що зумовлюють використання особливих методів, які впливають з того чи іншого розуміння сутності її об'єкта. Спеціально-наукову методологію найчастіше визначають як сукупність методів, принципів і прийомів дослідження, котрі використовуються у тій чи іншій галузі знань (науці).

4. Дисциплінарні методи наукового дослідження, тобто система прийомів, принципів, які застосовуються у тій чи іншій дисципліні, що входить у певну галузь науки або виникає на стику наук. При цьому кожна наука – це комплекс дисциплін, які мають свій специфічний предмет і власні методи дослідження.

5. Методи міждисциплінарного дослідження, що можна визначити як сукупність ряду синтетичних, інтегративних способів, які виникли в результаті сполучення елементів різних рівнів методології, спрямованих переважно на стики наукових дисциплін. Ці методи обумовлені поглибленням взаємозв'язків наук, яке призводить до того, що результати, прийоми і методи однієї науки широко використовуються в інших.

4. Туризм, як активний вид відпочинку населення, володіє всіма ознаками, які визначають його як самостійну галузь національного господарства, що виникла в процесі суспільного поділу праці. Туристичне господарство – це велика система з різноманітними зв'язками між її окремими елементами як у межах господарства окремої країни, так і в межах зв'язків господарства цієї країни зі світовим господарством в цілому. Туризм варто розглядати як особливу галузь прикладення суспільної праці, що включає види людської діяльності, спрямовані на організацію активного відпочинку населення. В цій галузі сфери послуг існують свої економічні відносини. Продуктом праці тут виступають нематеріальні блага, які створюють працівники туристичних підприємств.

Об'єктивною особливістю сучасного світу є постійний і випереджальний розвиток рекреації і туризму як галузі господарства. Розвиток цивілізації приводить до збільшення вільного часу і намагання людей використовувати його для відпочинку та оздоровлення.

Відомо, що за грошовими витратами в постіндустріальному суспільстві туризм і оздоровлення вже давно перевищили витрати на їжу (на 20-30 %) і в 2,5- 3 рази витрати на купівлю одягу та взуття. Таким чином, рекреаційні витрати перетворилися на витрати першої необхідності. Це пов'язано з реальними вимогами нинішнього надзвичайно динамічного, психологічно напруженого часу, коли людина без належного відпочинку і розслаблення просто не може існувати.

Поняття "рекреація" з часом постійно змінюється, але в цьому немає нічого дивного. Наука вимушена адекватно реагувати на зміни самого життя. У минулому рекреацію розглядали як відпочинок, відновлення сил людини, які вона затратила в процесі праці. У різних авторів і в різних країнах у визначенні

рекреації все ще зберігаються певні нюанси. Але в цілому нині рекреацію розуміють як відпочинок, розваги, лікування і реабілітацію в умовах певних розрахованих на це господарських структур, туризм і спорт, як організований, так і самодіяльний.

Цей термін також використовується для позначення галузі господарства, яка на певній території організовує і здійснює відпочинок, лікування, розваги і туризм, спрямовані на оздоровлення, розваги, розвиток і удосконалення, навчання людей.

Реальними теоретико-методологічними, методичними і прикладними підвалинами рекреаційного туризму є ідеї одночасно чотирьох наук: географії, економіки, туризму та екології. Звідси і теоретико-методологічна диверсифікованість, глибинна комплексність цієї науки. Будь-яка територія у певних визначених межах не лише просто несе на собі чи містить певні рекреаційні об'єкти, а неминуче передає їм, кожному зокрема і системі в цілому, нові географічні якості. Врешті-решт вони і дають той чи інший суто географічний або просторово-територіальний синергетичний ефект. За межами географії у будь-якій іншій науці він просто не може бути виявленим, оціненим, вимірним і спрогнозованим.

У власних дослідженнях широко використовуються методи як власне географічних, так й інших наук. Серед них можна виокремити історичний, картографічний, порівняльно-географічний, монографічний, статистичний метод, методи інформаційних технологій і моделювання, експедиційних досліджень. Зростає популярність методів соціологічних і методико-біологічних досліджень.

Історичний метод застосовується в усіх суспільних та природничих науках. Своєрідність його використання полягає у тісному поєднанні з аналізом і просторовими аспектами соціально-економічного розвитку, які зумовлюють безупинні зміни у географії господарства і населення, в характері використання природних і трудових ресурсів, в освоєнні та заселеності території. Знання історичної географії необхідне для розуміння сучасної географії населення і розміщення продуктивних сил, а також для прогнозування їх змін на прикладі конкретних регіонів світу.

Картографічний метод дає змогу створювати тематичні карти, наносячи на них безліч об'єктів, відображаючи їх взаєморозташування і взаємозв'язки. Цей метод використовують на всіх етапах дослідження – від збирання вихідних даних до розроблення нових наукових матеріалів. Складання різноманітних тематичних карт підвищує інформаційну місткість наукового матеріалу. Карти є не тільки чудовим ілюстраційним матеріалом, не тільки ємною і різнобічною інформацією, зручною для безпосереднього та багатоцільового використання, а й дієвим інструментом наукових досліджень.

Порівняльний метод притаманний усім географічним наукам. Він покликаний знайти найбільш істотні риси подібності та відмінності у господарському використанні територій регіонів світу, в географічних типах господарства і розселення, в їх взаємозв'язку. Цей метод дуже плідний при вивченні регіонів та країн.

Метод спостережень відіграє важливу роль у регіональній економічній і соціальній географії світу. Роль міжнародного туризму, поїздки зарубіжними країнами розширюють можливості безпосередніх особистих спостережень за особливостями господарського використання території, системами і типами розселення, умовами життя та культурою населення тощо.

Метод системного аналізу базується на принципі поетапності, передбачає визначення мети, завдань, формулювання наукової гіпотези, всебічне дослідження кожної з територіальних систем, особливостей розміщення і розвитку продуктивних сил, а також вивчення цілісності системи, її внутрішніх і зовнішніх зв'язків, погодження галузевих і територіальних проблем.

Статистичний метод ґрунтується на аналізі даних про господарство і населення регіонів та країн, сприяє з'ясуванню особливостей просторової взаємодії різних територіально-економічних систем. У цьому аспекті важливу роль відіграє статистика як ефективний інструмент досліджень економічного і соціального стану конкретної території.

Метод економічного районування сприяє виявленню взаємопов'язаних в соціально-економічному аспекті частин країни за певною спеціалізацією. Базуючись на вченні про економічні райони, потребує обробки різноманітної економічної та соціальної інформації.

Економіко-математичні методи дають змогу відобразити певні кількісні співвідношення, а іноді й якісні закономірності розміщення різних форм і типів господарств, розселення і життєдіяльності населення. Важливим при цьому є математичне моделювання різних соціально-економічних процесів і об'єктів.

Методи дистанційних спостережень широко використовуються в дослідженнях розміщення природних ресурсів, господарських систем і населення. Дають нову і докладну інформацію про концентрування господарського використання території, особливості концентрації господарства і населення на великих регіональних просторах, про межі міських агломерацій, стан довкілля тощо.

Геоінформаційний метод набуває дедалі більшого значення. Полягає у створенні геоінформаційних систем, які є сучасним засобом збирання, збереження та аналізу різноманітних відомостей про територію.

Для промислового туризму найдоцільнішим є поєднання різних методів з урахуванням конкретних можливостей кожного з них.

Економічна й соціальна географія у своїх дослідженнях опирається на знання технологічних процесів розвитку й розміщення господарства. Тобто весь спектр зв'язків, який покликаний забезпечити повноцінне функціонування промислового туризму.

Світовий досвід засвідчує, що туризм є високорентабельною галуззю народного господарства багатьох країн світу. Наприклад, Іспанії він дає щорічно 17 млрд дол. США., що відповідає 30 % доходів від щорічного експорту цієї країни, в Італії туризм забезпечує 11 %, а в Данії і в Австрії – 8 % прибутків, що надходять від експорту товарів та послуг. Безумовно, поки що показники економічної результативності вітчизняного туризму далекі від

зарубіжних, хоча в Карпатах є окремі центри, в господарській структурі яких рекреаційна галузь є провідною.

Змістовий модуль 2. Проведення рекреаційних досліджень

Лекція 3. Рекреаційні дослідження

1. Об'єкт, предмет та суть рекреаційної географії
2. Рекреаційна географія в системі наук
3. Вивчення територіально-рекреаційних систем методами системного аналізу

1. Об'єкт, предмет та суть рекреаційної географії

Відомо, що за грошовими витратами в постіндустріальному суспільстві туризм і оздоровлення вже давно перевищили витрати на їжу (на 20-30%) і в 2,5-3 рази витрати на купівлю одягу та взуття. Таким чином, рекреаційні витрати перетворилися на витрати першої необхідності.

Дослідження рекреаційних проблем в сучасних умовах прискорили процес виявлення специфічного об'єкта наукового пізнання і формування на його основі предметної сутності нової географічної дисципліни – рекреаційної географії.

Рекреаційна географія – галузь географічної науки, яка вивчає закономірності формування, функціонування і поширення територіальних рекреаційних систем, що складаються з природних і культурних комплексів, інженерних споруд, які використовуються для рекреації, а також із обслуговуючого персоналу, органу управління та рекреантів.

Рекреаційна географія займається дослідженням територій рекреаційних систем, розробкою принципів організації рекреаційного господарства та основ рекреаційного природокористування.

Об'єктом вивчення рекреаційної географії є рекреаційне господарство певної території, країни чи всієї планети як об'єктивне і соціальне утворення, яке охоплює рекреантів, природні комплекси, технічну інфраструктуру, сферу обслуговування, виробничу сферу, трудові ресурси.

Предметом рекреаційної географії є територіальна організація рекреаційного господарства на певній території, розгляд будь-якої рекреаційної території як однієї системи, що складається з різнорідних, але просторово взаємопов'язаних елементів, які діють як єдине ціле. Тобто вивчення територіальних рекреаційних систем.

Суб'єктами рекреаційної географії виступають: людина як продуцент рекреаційних потреб, окремі групи рекреантів, специфічні системи та їх окремі підсистеми та елементи, рекреаційна галузь.

Рекреаційна географія досліджує:

- властивості територіально-рекреаційної системи (ТРС) та її окремих елементів;
- закономірності формування, функціонування, динаміки, розміщення та типологію ТРС;
- рекреаційну діяльність, її види і форми та територіальну диференціацію рекреаційних потреб населення;
- рекреаційні міграції (потоки) населення;
- рекреаційні ресурси, методи їх оцінки та використання;
- рекреаційне районування території;
- екологічні наслідки рекреаційної діяльності та принципи рекреаційного природокористування;
- розробляє принципи оптимального функціонування рекреаційного господарства;
- прогнозує розвиток та оптимізацію функціонування рекреаційного господарства.

Для рекреаційної географії ключовими поняттями є вільний час, відпочинок, рекреація та туризм.

Вільний час – необхідна умова розвитку рекреаційного процесу і є частиною неробочого (вільного від виробничої діяльності) часу. Неробочий час складається з чотирьох груп:

- 1) час для поїздки на місце роботи;
- 2) час для задоволення природних потреб (сон, харчування, особиста гігієна);
- 3) час для домашньої праці і побутових потреб;
- 4) час для фізичного, інтелектуального розвитку і відпочинку, який і є, по суті, вільним часом.

Відпочинок (дозвілля) – відновлення сил через зміну або припинення діяльності з короткою перервою. Сутність відпочинку полягає в необхідності реалізації будь-якою людиною трьох видів потреб: як біологічного виду; як

соціального організму; як соціальної істоти, що прагне витратити вільний час. Поняття вільний час є доволі неоднозначним.

Діяльність людини під час відпочинку може бути класифікована наступним чином:

1. діяльність, пов'язана з певним фізичним навантаженням (заняття спортом, прогулянки);
2. любительські заняття – мисливство, рибальство, збирання ягід і грибів, колекціонування та ін.;
3. зацікавлення світом мистецтва (відвідування театрів, концертних залів, художніх галерей та ін., а також творчість у сфері мистецтва – художня самодіяльність, заняття живописом тощо);
4. інтелектуальна діяльність (самоосвіта, читання літератури, газет, журналів);
5. спілкування за інтересами і вільним вибором;
6. розваги, що носять або активний (танці), або пасивний (відвідування видовищ) характер;
7. подорожі заради задоволення.

Багато з перерахованих видів відпочинку проявляються комплексно та взаємопов'язані. Для рекреаційної географії важливо розкрити характер і зміст діяльності людини під час відпочинку.

Рекреація – будь-яка діяльність чи бездіяльність, спрямована на відновлення сил людини, що може здійснюватися як на території постійного проживання людини, так і за її межами.

За характером організації рекреація ділиться на регламентовану (або сплановану) і самодіяльну. Регламентована, або, як вона часто називається, планова, рекреація – це подорож і перебування за точним, раніше оголошеним регламентом. Рекреанти забезпечуються комплексом послуг згідно з попередньо придбаною путівкою на певний термін. Під самостійною неорганізованою рекреацією розуміють самостійну подорож рекреанта, не пов'язаного будь-якими взаємними обов'язками з рекреаційними закладами.

Туризм – це діяльність осіб, які подорожують і перебувають у місцях, що знаходяться за межами їхнього звичайного середовища протягом періоду, що не перевищує одного року підряд, з метою відпочинку, діловими та іншими цілями, без заняття оплачуваною діяльністю у відвідуваному місці на термін, що перевищує 24 години із зобов'язанням покинути країну або місце перебування в певний строк.

2. Рекреаційна географія в системі наук

Теоретико-методологічними, методичними і прикладними підвалинами рекреаційної географії є ідеї одночасно чотирьох наук: географії, економіки, соціології та екології.

Основне конструктивне завдання даної науки – обґрунтування й реалізація рекреаційного районування з метою визначення рекреаційних функцій території при географічному поділі праці в сфері рекреації й туризму, для координації розвитку відповідних галузей економіки, оптимального використання різних видів рекреаційних ресурсів.

В рекреаційній географії діяльність людини під час відпочинку посідає центральне місце, але при цьому рекреаційна географія визначається як комплексна наука, яка існує на стику соціології, географії, економіки, культурології, екології, саме тому має тісні міждисциплінарні зв'язки з іншими науками. Рекреаційна географія є географічною наукою, оскільки вона тісно пов'язана і з науками географічного циклу: з економічною географією, соціальною географією, географією населення, фізичною географією, медичною географією, екологією.

Економічна географія розглядає рекреаційну діяльність, туризм, ТРС як елемент господарської системи, як галузь господарства, вивчає вплив рекреації на територіальну структуру країни, району. Займається районуванням туризму, обґрунтовує ємність рекреаційних районів з урахуванням попиту й економічної ефективності, визначає оптимальний ступінь екстенсивності й інтенсивності використання території з погляду економічної доцільності, оптимізує територіальну організацію обслуговування в рекреаційних районах, розв'язує питання міжгалузевої «конкуренції» у районах розвитку туризму.

Географія населення розглядає вплив рекреаційної діяльності на систему розселення. Відомо, що туризм є значним містоутворюючим фактором сучасності. Географія населення вивчає рекреаційні потоки -своєрідні міграції населення.

Фізична географія займається оцінкою природних рекреаційних ресурсів, визначає стійкість природних комплексів (ландшафтів) до рекреаційних навантажень, вивчає такі важливі властивості територіальних природних комплексів, як рекреаційна комфортність і ємність.

Екологія розробляє питання, пов'язані з охороною природи у зв'язку з розвитком рекреації, тобто питання підтримки стійкості живої природи в умовах масового туризму.

Медична географія вивчає вплив природного середовища й регіональних умов життя, праці й відпочинку на здоров'я населення, а також географічне поширення окремих хвороб. Їй належить ключова роль у вивченні медико-біологічних аспектів рекреаційної діяльності. Особливо важлива її роль у вивченні психофізіологічної комфортності відпочинку й туризму, медико-біологічної ефективності рекреації в тому або іншому районі.

Разом з тим рекреаційна географія користується результатами та методами інших географічних наук, таких як геоекологія, метеорологія, кліматологія, гідрологія, геоморфологія, картографія та іншими.

Вивченням проблем рекреаційної діяльності в різних аспектах займаються й інші науки. Рекреаційна географія широко користується результатами досліджень соціології, соціальної психології, загальної психології й фізіології людини. У цьому плані особливо важливі результати соціологічних досліджень з таких питань, як структура використання вільного часу, обсяг і структура рекреаційних потреб для різних соціальних і вікових груп людей.

Рекреаційна географія спирається на результати досліджень тих розділів економіки, які вивчають споживчі види людської діяльності як складову частину всього суспільного відтворення. Важливість наукового співробітництва з останніми обумовлена тим, що в остаточному підсумку економічні можливості суспільства визначають масштаби й структуру організації рекреаційної діяльності, розвиток її матеріально-технічної бази, регулюють співвідношення між рекреаційними потребами й сукупністю вироблених рекреаційних товарів і послуг.

Тісні зв'язки має рекреаційна географія з такими науково-прикладними дисциплінами, як районне планування, містобудування, які в ході районно-планувальних і проектних робіт вирішують проблеми регіонального планування й організації місць відпочинку. Рекреаційна географія разом з іншими географічними науками озброює районних планувальників і проектувальників комплексом знань про географічну ситуацію в конкретному проєктованому районі.

Становлення рекреаційної географії дало розвиток новим науковим напрямкам, таким як географія туризму, регіональна рекреаційна географія, географія сфери обслуговування, рекреаційна архітектура, рекреаційна соціологія, рекреаційна психологія тощо.

3. Вивчення територіально-рекреаційних систем методами системного аналізу

Оскільки рекреаційна діяльність має територіальний характер, що визначається географічною вибірковістю рекреаційних занять та просторовою нерівномірністю розповсюдження природних та історико-культурних комплексів, було запропоновано використовувати термін територіальна рекреаційна система (ТРС), яка і стала об'єктом вивчення рекреаційної географії. Базову модель ТРС було запропоновано В.С. Преображенським та Л.І. Мухіною.

Територіальна рекреаційна система – це просторово організована на території певного таксономічного рангу сукупність рекреаційних установ, які функціонують на основі використання ресурсів цієї території і просторово-територіально між собою поєднані. Це специфічна соціально-географічна система, яка складається з взаємопов'язаних елементів (підсистем): органів управління, рекреантів, природних та історико-культурних комплексів, технічних систем, обслуговуючого персоналу і характеризується, як функціональною, так і територіальною цілісністю. Дана модель значно відрізнялась від інших геосистем, які використовувались в географії, тим, що до

неї було введено специфічний блок – група відпочиваючих, що надало їй антропоцентричного характеру. ТРС є відкритою системою, із зовнішнього середовища в неї надходять інформація, речовина, енергія та самі рекреанти.

ТРС – це категорія, в якій знаходять відображення та інтенсивно формуються територіальні курортно-туристичні комплекси. Важливою особливістю ТРС є те, що вони органічно включають в себе об'єктивно існуючі територіальні утворення.

Головною суспільною функцією ТРС є максимальне задоволення потреб населення у відпочинку, оздоровленні, лікуванні та підвищенні фізичного та духовного потенціалу. Центральним об'єктом функціонуючої ТРС є людина, рекреант.

ТРС – система велика і складна. Складність її полягає не тільки в тому, що вона включає різнобічні галузі і види діяльності, але, перш за все, в тому, що ця система впливає на різні сторони суспільного життя. Тому ТРС є об'єктом вивчення різних наук (соціології, фізичної та економічної географії, районного планування, економіки та ін.).

Оскільки ТРС є відкритою системою, то із зовнішнього середовища в неї надходять інформація, речовина, енергія, самі рекреанти. ТРС передає у зовнішнє середовище в основному інформацію (для органів управління суперсистеми і так звану рекреаційну інформацію для населення – потенційного сукупного рекреанта), а головне, повертає самих рекреантів – людей після відпочинку, оздоровлених, збагачених духовно.

ТРС як функціональна система включає в себе наступні блоки, які є системами нижчого порядку:

- 1) група рекреантів;
- 2) природні і культурні комплекси;
- 3) технічна система;
- 4) група обслуговуючого персоналу;
- 5) система органів управління ТРС.

Підсистема "природні і культурні комплекси" виступає в якості ресурсів і умов задоволення рекреаційних потреб. Природні і культурні комплекси володіють певною ємністю, стійкістю, комфортністю, різноманіттям, привабливістю.

Підсистема "технічна система" забезпечує, з одного боку, звичайну життєдіяльність відпочиваючих і обслуговуючого персоналу, а з іншої – задоволення специфічних рекреаційних потреб рекреантів. Вони характеризуються з допомогою показників ємності, комфортності, надійності, інженерно-будівельних і експлуатаційних характеристик (норм, що відображають технологію їх створення та експлуатації).

Функція підсистеми "обслуговуючий персонал" спрямована переважно на обслуговування рекреантів.

Орган управління слідкує за оптимальним співвідношенням між всіма підсистемами, для чого він повинен отримувати інформацію про властивості та ємність підсистем, наявність матеріальних і фінансових резервів.

Підсистема "відпочиваючі" визначає вимоги до інших підсистем в залежності від соціальних, вікових, національних, регіональних та індивідуальних особливостей рекреантів.

ТРС нормально функціонує при тісній взаємодії декількох галузей на певній території. Ці галузі виконують є ТРС різні функції. Для сформованої ТРС як міжгалузевого утворення необхідно мінімум п'ять функціональних галузей та їх груп.

1. Група галузей, які виконують основну функцію системи. Сюди відносяться курортні, туристичні господарства, сфера відпочинку (у вузькому розумінні слова). Ці галузі складають центральне ядро системи. Єдність на деякій території вже тільки цих галузей (єдність їх цілей, функцій, загальне використання певних природних ресурсів і ін.) дає можливість трактувати ТРС як вид міжгалузових систем. Кожна зі складових галузових частин ТРС є системою досить різних галузей, підгалузей і видів діяльності. Склад ядра ТРС свідчить про те, що вона є переважно міжгалузевою системою невиробничої сфери.

2. Група галузей переважно виробничого обслуговування ядра ТРС. Вона представлена будівництвом (в тому числі і капітальним, оскільки будь-яка ТРС є системою швидкозростаючою, як правило, вона збільшує свою ємність зведенням нових об'єктів); транспортом (в першу чергу пасажирським, оскільки для ТРС характерні потоки рекреантів). В ТРС можна включити культурне обслуговування, торгівлю, виробництво спеціального туристичного спорядження, сувенірів тощо. Ланцюжкові міжгалузеві зв'язки ядра ТРС прямо і безпосередньо впливають на сільське господарство, харчову, а також легку промисловість, викликаючи якісні і кількісні зрушення у розвитку і територіальній організації останніх. Таким чином, ТРС як міжгалузева явище тісно пов'язана з іншими системами території і частково перекликається з ними.

3. Галузі, які включають систему навчальних закладів, що готують спеціалістів вищої і середньої кваліфікації для курортно-туристичного господарства і сфери відпочинку. Тут ведеться підготовка не тільки лікарів, інструкторів фізичної культури, культмасовиків, але і інструкторів по туризму і альпінізму, екскурсоводів, економістів, плановиків для курортно-туристичних галузей і ін.

4. Галузі, які включають систему спеціалізованих проектно-конструкторських інститутів, бюро, а також науково-дослідних закладів, які орієнтуються на забезпечення потреб санаторно-курортного і туристичного господарства. Сюди входить і діяльність з планування рекреаційних зон, районів, вузлів, центрів і пунктів.

5. Спеціалізовані органи управління, які отримують інформацію про стан інших підсистем ТРС, дають вказівки, які стосуються питань оптимального функціонування і подальшого розвитку ТРС.

Таким чином, всі названі галузі (функціональні підсистеми ТРС) взаємодіють між собою в просторовому і часовому плані.

Напрямок досліджень спрямовується на пошук моделі ТРС, яка б найкраще відображала системний характер явища і дозволила отримати нову інформацію. Системна картографічна модель ТРС – це набір з двох або більше карт, які об'єднуються з допомогою загальнонаукової базової моделі рекреаційної системи. В залежності від призначення моделі змінюється її вигляд.

Територіальна рекреаційна система – внутрішнє складне утворення. Кожен елемент – природний комплекс, система обслуговування, інженерні споруди – може розглядатися як самостійна система, яка включає декілька компонентів. Наприклад, компонентами природного комплексу є кліматичні умови, водні об'єкти, рослинність і ряд інших. В свою чергу, кожен з них може характеризуватись кількома показниками; наприклад, ліс – віком деревостою, видовим різноманіттям, характером підліску і підросту та ін. Можна назвати багато конкретних характеристик, які є важливими для відображення даної ТРС. Крім того, функціонування ТРС нерозривно пов'язане з діяльністю інших нерекреаційних систем (впливає на них і само відчуває їхній вплив), в результаті чого до можливої кількості характеристик ТРС додаються ще характеристики тих систем, з якими вона пов'язана, а їх також багато.

Лекція 4. Методи туристично-рекреаційних досліджень

1. Традиційні методи
2. Сучасні методи

1. Традиційні методи

Усі методи туристично-краєзнавчого дослідження поділяють на традиційні і нові (сучасні).

Безумовно, більшість методів, які використовуються у дослідженні всієї країни, застосовують і в процесі дослідження її окремих територій нижчого таксономічного рівня. Ці методи є загальногеографічними. Поряд із цим, туристично-рекреаційна діяльність має низку своїх власних методів дослідження.

На всіх етапах туристично-рекреаційної діяльності застосовують різноманітні методи дослідження, а саме:

- літературний;
- статистичний;
- візуальний (спостереження);
- картографічний;
- анкетний;
- польових досліджень;
- описовий метод тощо.

Літературний метод полягає у відборі й аналізі літературних джерел, що тією чи іншою мірою стосуються об'єкта, явища вивчення. Усі літературні джерела умовно можна згрупувати так:

1. Архівні матеріали.
2. Книжки різних років видання (науково-популярні, наукові монографії, енциклопедії, довідники тощо).
3. Статті з періодичної преси.
4. Праці наукових конференцій.

Статистичний метод дослідження полягає у вивченні кількісних показників у характеристиці ряду краєзнавчих об'єктів і явищ. Застосовуються такі статистичні методи: метод статистичної оцінки, метод статистичної перевірки гіпотез, метод статистичних випробувань (метод Монте-Карло) тощо.

Картографічний метод є одним із найбільш поширених методів дослідження у рекреаційних дослідженнях. Він відомий з давніх часів, але його слід відносити до сучасних, якщо розглядати як особливу форму просторового моделювання. Адже карта, картосхема – це логічна образно-знакова модель території, яка цілеспрямовано відображає об'єкти, явища, зв'язки і взаємозалежності, що належать до цієї території.

Карта виконує двояку роль: вона виступає і результатом досягнутого рівня знань про територію, об'єкти та явища, які до неї належать, і інструментом пізнання, який дає змогу шляхом умовиводів піднятися на більш високий ступінь знань.

Виділяють два рівні картографічних знань. Перший – це вміння читати карти і знання можливостей картографії відображати різноманітні явища, що становлять інтерес для туристично-рекреаційних досліджень. Другий – це безпосереднє вміння складати карти для рекреаційної географії.

Візуальний метод полягає в узагальненні власних спостережень під час досліджень будь-якого туристично-рекреаційного об'єкта. У процесі роботи проводяться бесіди з місцевими жителями, працівниками органів державної влади, спеціалістами господарства, культури й освіти, свідками подій, науковими працівниками та іншими. Усі цікаві і пам'ятні місця бажано фотографувати або знімати відеокамерою.

Анкетний метод – це письмове (а іноді й усне) опитування багатьох людей (місцевих краєзнавців, жителів населеного пункту) за певною анкетною чи за спеціально складеними запитаннями для збирання масового матеріалу, щоб встановити певні закономірності чи явища. Може застосовуватись як під час польових, так і під час стаціонарних форм туристично-рекреаційної роботи.

Експедиційний метод необхідний для активізації туристично-краєзнавчої роботи. Перед учнями або студентами ставляться різні пізнавальні і практичні завдання, що сприяють підвищенню їх розумової діяльності і самостійності (організація експедицій, мандрівок тощо).

Фотографування – це невід'ємна складова кожної мандрівки, екскурсії, експедиції. Фотознімки дають можливість зафіксувати найцікавіші епізоди з життя туристів і є важливим документом проведеної роботи. Останнім часом широко використовується і відеозйомка.

Описовий метод – це один з найдавніших, який використовують під час вивчення розміщення видів економічної діяльності та розселення. У наш час широко застосовується описова статистика у вигляді наборів числових даних, що характеризують ту чи іншу ситуацію.

2. Сучасні методи

Серед нових (сучасних) методів туристично-рекреаційного дослідження заслуговують на увагу такі:

Географічний метод – це базовий краєзнавчий метод, який використовується практично в усіх регіональних дослідженнях. Цей метод є специфічним і формується, на думку Є. Б. Алаєва, як "триєдиний" підхід у дослідженні, що зумовлює дотримання територіальності, комплексності, конкретності. Застосування цього методу не можливе без одночасного використання картографічного методу, який є, по суті, особливою формою ідеально-просторового моделювання.

Моделювання – це ще один загальнонауковий метод, який використовується у рекреаційних дослідженнях. Застосування цього методу дає змогу вивчати об'єкт не безпосередньо, а за допомогою посередника – ідеальної (уявної) чи матеріальної моделі. За її допомогою можна встановити перспективність певних рекреаційних об'єктів, їх потужність та об'єм рекреантів, які даний об'єкт зможе прийняти без шкоди для навколишнього середовища. Прикладом можуть бути карти, картосхеми.

Математичні методи – це група наукових методів, які дають змогу вивчати досліджуваний об'єкт з використанням математичного апарату. Серед поширених у краєзнавчих студіях математичних методів першочергово слід назвати статистичний аналіз, факторний аналіз, кластерний аналіз, регресійний аналіз тощо. Суть цих методів зводиться до математичної формалізації закономірностей розвитку того чи іншого явища (процесу) на обраній території у координатах простору-часу, а відтак зводиться до "стискування" формалізованої інформації про різноякісні характеристики (параметри) території чи до виведення закономірностей перебігу того чи іншого процесу.

Економічний метод – це метод комплексного вивчення економічних явищ і процесів у межах обраної території; виявлення взаємозв'язку і взаємозалежності між економічними показниками, що характеризують стан розвитку туристичної галузі в краї; вивчення господарських явищ і процесів у динаміці тощо.

Соціологічний метод – це метод комплексного вивчення суспільних явищ і процесів у межах обраної території, споживчо-туристичних уподобань і рекреаційних потреб населення, його вікової і соціальної структури тощо.

З кінця ХХ ст. у національних краєзнавчих дослідженнях дедалі більше зростає роль і значення **комп'ютерних технологій**. Ці технології відіграють вагомую роль у вивченні сучасної територіальної організації продуктивних сил краю. Завдяки їм виникла можливість створення, підтримки і збагачення банків даних, необхідних для пошукових робіт у царині аналізу окремих складових рекреаційно-туристичного потенціалу території.

Комп'ютерні технології дають змогу обробляти величезні масиви даних у короткі терміни і з малими затратами. Завдяки їм можна широко застосовувати на цілком новій основі такі методи, як моделювання, математичний, картографічний тощо.

Під час туристично-рекреаційних досліджень необхідний творчий підхід до відбору інформації із застосуванням набору методів, які потрібно здійснювати з урахуванням вимог часу та поставлених цілей і завдань.

Завдання будь-якого туриста-дослідника – навчитися застосовувати на практиці найрізноманітніші методи дослідження. Свідоме застосування науково обґрунтованих методів у рамках певної методології дає йому змогу створити цілісний "туристичний образ" рідного краю.

Змістовий модуль 3. Матеріали та джерела інформації

Лекція 5. Організація польових туристично-рекреаційних досліджень

1. Структура рекреаційного дослідження
2. Польовий етап досліджень та його організація
3. Суцільні, маршрутні, «ключові дослідження»

1. Фактично можна виділити чотири основні напрямки дослідження рекреаційної географії, які забезпечують розв'язання певних науково-практичних завдань:

1) Теоретичний – виявлення закономірностей формування, функціонування, розвитку, розміщення, типологію та властивості ТРС; окремі елементи ТРС; розробка та вдосконалення принципів і критеріїв рекреаційного районування; класифікація видів і форм рекреаційної діяльності; класифікація рекреаційних ресурсів; вдосконалення понятійно-термінологічного апарату;

2) Методичний – вдосконалення та розробка нових методів вивчення та проектування ТРС, визначення параметрів дослідження, технології та методики оцінки територіальних рекреаційних систем та їх окремих елементів;

3) Конструктивний – прогнозування розвитку рекреаційного господарства; проведення рекреаційного районування; розробка територіально-диференційованих норм рекреаційного навантаження;

4) Інформаційний – акумулює інформацію щодо окремих рекреаційних районів і територій, відслідковує відповідні зміни.

Основні напрямки рекреаційних досліджень в Україні:

- оцінка рекреаційних ресурсів держави й складання відповідного кадастру;
- визначення рекреаційної ємності територій;
- рекреаційне районування;
- прогнозування розвитку рекреації та оптимізація функціонування рекреаційного господарства в Україні;
- розробка й впровадження заходів щодо підвищення рекреаційного потенціалу;
- вивчення внутрішнього й зовнішнього попиту на рекреаційні послуги.

Основні етапи туристично-рекреаційних досліджень: підготовчий, польовий і заключний.

Підготовчий період – упродовж цього періоду учні (студенти) ознайомлюються з програмою і методикою проведення того чи іншого виду досліджень, вивчають територію маршруту за літературними і картографічними джерелами, складають картосхему району і план маршруту, готують усе необхідне для спостережень.

Польовий період – це краєзнавчі дослідження під час екскурсій, походів чи експедицій за складеним у підготовчий період планом. Польові дослідження – це збирання відомостей про природу, історію й економіку краю, а також топонімічного, археологічного, етнографічного та інших матеріалів.

Заключний період – у цей період проводиться оформлення та облік результатів проведення туристично-краєзнавчої роботи, створення нових і поповнення існуючих краєзнавчих музеїв новими експонатами і матеріалами.

2. Метод польових досліджень широко використовують для вивчення на маршруті географічних об'єктів явищ та процесів. Найбільший ефект він дає при застосуванні технічних засобів (спеціальних приладів, інструментів та доступної для школи апаратури). Весь інструментарій повинен бути легким і простим у роботі. Багато які прилади та інструменти можна самостійно виготовити під час підготовки до подорожі чи екскурсії.

Протягом польового періоду необхідно вивчити територіальну організацію рекреаційних об'єктів, їх місце у земельному фонді, засвоїти методику і техніку польових вишукувань.

Польовий етап не обходиться без проведення зйомки ділянок, попередньої камеральної обробки зібраного матеріалу, уточнення характеристик природно-кліматичних умов. Також обов'язковою складовою даного етапу є збір та аналізування отриманих матеріалів і відомостей.

За характером і умовами роботи польовий період можна розділити на кілька етапів:

- ознайомлення з об'єктом досліджень;
- планування робочих маршрутів;
- польове вивчення ґрунтів;

- попередня обробка матеріалів вишукувань.

Польові дослідження бувають експедиційними і стаціонарними. До експедиційних належать вивчення окремих природних компонентів, галузей господарства тощо. Природні і господарські комплекси пізнаються в процесі комплексних географічних досліджень (природно-географічних, ландшафтознавчих, економіко-географічних тощо).

Експедиційні дослідження поділяють на три періоди:

- підготовчий;
- польовий експедиційний;
- камеральний (опрацювання зібраних матеріалів, написання звіту, складання карт).

Під час експедиційних досліджень використовуються аерокосмічні знімки земної поверхні. Їх дешифрують, тобто розпізнають відображені на них об'єкти за їх формою, кольором, тоном зображення.

Штучні супутники забезпечують можливість дослідження динаміки та періодичності природних процесів, унікальних явищ і об'єктів (вивержень вулканів, пожеж, сходів снігових лавин, зсувів, розломів земної кори, забруднення атмосфери тощо).

У 1995 р. запущено перший український супутник «Січ-1», оснащений приладами для дистанційного дослідження Землі, інвентаризації та оцінювання земель, пошуків корисних копалин, метеорологічного прогнозування, контролю стану навколишнього середовища. В Україні функціонують Центр аерокосмічних досліджень Землі, Центр радіофізичного зондування Землі, Морський гідрофізичний інститут.

Нині отримується географічна інформація про природні й техногенні процеси, зміни природного середовища, геохімічні аномалії, міста і приміські території, забруднення атмосфери, підтоплення, стан рослинного покриву, ділянки радіоактивного забруднення, викиди очисних споруд тощо.

Стаціонарні географічні дослідження проводяться регулярно впродовж багатьох років на спеціально обладнаних географічних стаціонарах. На них детально вивчаються зміни природних комплексів у часі. Стаціонарні географічні дослідження проводяться на базах Інституту географії НАН України, Київського, Львівського, Одеського, Харківського і Таврійського університетів.

Україна є членом Світової служби погоди, Світової метеорологічної організації. Гідрометеорологічні умови є важливими економічними і соціальними чинниками: від них залежать соціальний і економічний стан держави, екологічна ситуація, агровиробничий комплекс, енергетика, транспорт, комунальне господарство, військова безпека.

3. Якщо об'єктів рекреаційного дослідження порівняно небагато, то всі вони підлягають вивченню, тобто суцільному дослідженню. Межі суцільного дослідження визначаються, як правило, темою дослідження. Суцільне дослідження застосовують переважно тоді, коли досліджуваних об'єктів

відносно небагато. У протилежному разі застосування цього методу потребує значних затрат часу, сил і засобів. Якщо об'єктів, які підлягають дослідженню, багато, то використовують вибіркового метод (вибірку). Застосовуючи цей метод, можна отримати достовірні наукові результати, які майже не відрізнятимуться від результатів складного і трудомісткого суцільного дослідження.

Множину об'єктів, які необхідно охарактеризувати на основі вивчення якоїсь частини цієї множини, називають генеральною сукупністю, а частину множини, що вивчається, — вибірковою (вибіркою). Якщо кількість об'єктів генеральної сукупності відома, то таку сукупність називають визначеною, а якщо невідома — невизначеною. Якщо вивчається генеральна сукупність загалом, то таке дослідження є суцільним, а якщо пізнання генеральної сукупності здійснюється через вибірконе вивчення — вибірконе. Невизначену генеральну сукупність можна охарактеризувати тільки за допомогою вибіркового дослідження.

Застосування вибіркового методу передбачає обов'язкове дотримання певних умов, основною з яких є репрезентативність вибірки (тобто вибірка повинна бути представницькою). А. Зелінський виокремлює три основні умови репрезентативності вибірки:

- здійснювати вибірку необхідно тільки з великої генеральної сукупності. Недоцільно здійснювати вибірку з множини, що складається з менш як тисячі одиниць;

- відбирати вибірконе сукупність необхідно так, щоб кожна одиниця генеральної сукупності мала однакові шанси потрапити до вибірки. Іншими словами, вибірка не повинна бути тенденційною, залежною від волевиявлення і нахилів дослідника;

- обсяг вибіркової сукупності повинен забезпечити її представницький характер (репрезентативність).

Обсяг вибірки визначають за спеціальною формулою; він залежить від частки ознаки, що вивчається у генеральній сукупності, й заданої помилки репрезентативності. Для визначення обсягу вибірки можна також скористатися спеціальними таблицями.

Відбір вибірки є важливим етапом дослідження. Неправильне застосування способів відбору призводить до суттєвого спотворення результатів дослідження. Застосовують чотири основні способи відбору: випадковий, ступеневий, типовий і серійний.

При застосуванні випадкового способу відбору об'єкти, з яких складається генеральна сукупність, розміщуються за будь-якою випадковою ознакою, наприклад перелік рекреаційних об'єктів певної території (50) — за початковою літерою назви в алфавітному порядку. Після цього у вибірконе сукупність відбирають намічену кількість об'єктів (10 або 15) через певні проміжки, наприклад кожна третя або п'ята. Цей спосіб доцільно застосовувати тоді, коли генеральна сукупність чітко визначена й не дуже велика. В інших випадках застосовують ступеневий, типовий або серійний спосіб. Ступеневий відбір полягає в тому, що з генеральної сукупності за жеребом або іншим схожим способом виокремлюють ланки, за допомогою дослідження яких

складають думку про структуру загалом. Типовий відбір передбачає попередній розподіл генеральної сукупності на відносно однорідні розряди, з яких потім пропорційно здійснюють випадкову вибірку. Серійний відбір полягає в тому, що генеральна сукупність складається з однорідних серій, що повторюються, і подана у вибірці однією серією.

Завдання

Описати, які види робіт проводяться на кожному етапі польових досліджень залежно від специфіки туристичного природокористування (туристично-оздоровче, туристично-спортивне, туристично-пізнавальне).

Лекція 6. Основні джерела інформації та методи її використання

1. Загальна характеристика
2. Краєзнавча бібліографія
3. Архівні картографічні джерела
4. Карти як метод географічних досліджень
5. Картоїди
6. Уявні карти
7. Статистичні джерела
8. Друковані джерела (підручники, довідники, карти, енциклопедії, путівники, журнали, газети)
9. Види туристичної інформації в Internet

1. До основних джерел туристично-рекреаційної діяльності прийнято відносити:

- краєзнавчу бібліографію;
- картографічні джерела (архіви музеїв, державні архіви);
- карти;
- статистичні джерела;
- спостереження за об'єктами і процесами природи;
- друковані джерела (підручники, довідники, енциклопедії, путівники, карти, журнали, газети тощо);
- туристичну інформацію в мережі Internet;
- пам'ятки історії та культури, пов'язані з історичними подіями в житті краю, розвитком суспільства і держави, а також твори матеріальної і духовної діяльності, які мають історичну, наукову, художню та іншу культурну цінність.

Створюються географічні науково-популярні, документальні, навчальні фільми. Географічну інформацію можна знайти у художній літературі, творах живопису, ландшафтній архітектурі тощо. Великі можливості для отримання і використання актуальної географічної інформації надає Інтернет.

2. Краєзнавча бібліографія, як і бібліографія взагалі, – це важливий засіб збору інформації про літературу, яка вийшла в минулому і виходить тепер. Її

завданням є виявлення, облік, характеристика і пропаганда краєзнавчої літератури. Краєзнавча бібліографія досить різноманітна за видом видань, за призначенням і повнотою відбору літератури, за періодичністю випуску і періодом, який охоплюється, за тематикою. Майже в усіх обласних, а також у багатьох міських і районних бібліотеках, крім загальних каталогів, є спеціальні каталоги краєзнавчої літератури. На основі такої літератури можна проаналізувати розвиток різних природних систем певної території та процес початку її використання з рекреаційною метою.

3. Картографічні джерела. У краєзнавчих дослідженнях карти слугують як джерелом інформації, так і засобом для демонстрації результатів, одержаних іншими способами. Турист-краєзнавець може нанести на карту зібрані ним дані про природу краю, населення і господарство, позначити центри народних художніх промислів, місцеві пам'ятки. Отже, карта виступає як своєрідне джерело знань, вона є підсумком краєзнавчої діяльності.

Офіційні джерела – це державні архіви, що є охоронцями багатовікової документальної спадщини як величезного народного надбання. Краєзнавчі дослідження ведуться також на матеріалах, які зберігаються в обласних архівах. Слід згадати й про архіви в музеях (державних, громадських, художніх, меморіальних, краєзнавчих) і в бібліотеках.

4. В курсі рекреаційної географії та рекреаційних досліджень виділяють два рівні картографічних знань. Перший – це вміння читати карти і знання можливостей картографії в відображенні різних явищ, що представляють інтерес для рекреаційної географії. Другий – це безпосереднє вміння складати карти для цілей рекреаційної географії. Цей рівень в реальності можна досягти тільки при систематичній підготовці.

Карта є давнім методом географічних досліджень. Часто складання карти – це ще й підсумок географічного дослідження. У різні періоди і в різних культурах накопичений гігантський досвід картографічних досліджень. Карта – одне з найважливіших засобів пізнання і опису світу. Вони широко використовуються в таких науках як географія, геологія, економіка, історія та багатьох інших. Карти служать як для наукового і практичного відображення явищ і об'єктів глобального і регіонального масштабів, так і для чисто ілюстративних, а також навчальних цілей. Залежно від завдань, карта може бути як результатом багаторічного дослідження і містити в собі кодування певної інформації, в тому числі і закономірностей, так і служити допоміжним засобом в дослідженні або навчальному вивченні матеріалу.

Під картою розуміється математично визначене, зменшене, генералізоване зображення поверхні Землі, іншого небесного тіла або космічного простору, що показує розташовані або спроектовані на них об'єкти в прийнятій системі умовних знаків. При цьому під об'єктами розуміються будь-які предмети, явища або процеси, зображені на картах.

Під елементами карти розуміється саме картографічне зображення, математична основа карти, її легенда, допоміжне обладнання та додаткові дані.

Основним елементом карти є картографічне зображення, що передає зміст карти, тобто сукупність відомостей про об'єкти, нанесені на карту, їх розміщення, властивості, взаємозв'язки і динаміку. Залежно від тематики карти, основне зображення може бути абсолютно різним.

Карта завжди супроводжується легендою. Під цим терміном розуміється система використовуваних на карті умовних знаків і пояснень, які розкривають її зміст.

Основна відмінність карти від інших зображень простору полягає в використанні математичної основи. Карта – це зменшене зображення реальності, і таке зменшення можливе лише при використанні строгої математичної основи. Математична основа карти знаходить вираз у сітці меридіанів і паралелей. У разі топографічних карт – це прямокутна координатна мережа, масштаб і геодезична основа.

Карта є моделлю дійсності. Вона точно передає розміри площ і положення в просторі певних, важливих для вирішення конкретного завдання об'єктів. Підсумком є теоретичне узагальнення реальності. Карта – не фотографія, яка фіксує всі без винятку об'єкти. Вона відображає розподіл в просторі тільки окремих обраних явищ і об'єктів, створюючи таким чином основу для аналізу і розуміння реальності.

Рекреаційна діяльність має справу з дуже складним об'єктом, який характеризується масою різних параметрів. У зв'язку з цим часто найбільш ефективним є не стільки використання окремих карт, скільки атласів, що дають систематичне картографічне уявлення про території та її освоєння. Атлас є збірником карт, виконаних за єдиною програмою. Характерною особливістю є методична і технічна єдність виконання карт. Найважливіше в атласі – початкова орієнтація на системне відображення певних просторів. На картах атласу використовуються загальні прийоми відображення явищ на картах, що дозволяє проводити порівняльний аналіз карт більш ефективно. Це особливо важливо при роботі непрофесійних картографів з картографічною інформацією.

Будь-які географічні карти оформляються за допомогою картографічних проєкцій. Картографічна проєкція – спосіб переходу від реальної, геометрично складної земної поверхні до площини карти.

Читачам важливо зрозуміти, що карта може будуватися на підставі різних принципів і, відповідно, одна і та ж територія на різних картах може зовні виглядати досить по-різному.

Масштаб карти – відношення довжини лінії на карті до довжини відповідної лінії на земній поверхні.

Масштаб показує, у скільки разів зменшено картографічне зображення і скільки сантиметрів місцевості міститься в одному сантиметрі на карті. Наприклад, масштаб 1: 1000000 означає, що 1 сантиметр на карті відповідає 1000000 сантиметрів (тобто 10 кілометрам) на місцевості.

За тематикою виділяються загальногеографічні і тематичні карти. Існують карти, що відображають природні і суспільні явища. Кожен тип ділиться на велику кількість різних видів карт. Наприклад, карти суспільних

явищ можуть поділятися на карти населення, економічні карти, історичні, політичні і багато інших.

Окремий тип складають туристські карти. Відповідно до призначення на них можуть бути нанесені об'єкти, що представляють інтерес для туристів та / або призначені для обслуговування туристів (готелі та ін.). Туристські карти зазвичай відрізняються барвистим оформленням і особливим стандартом дизайну. Особливість туристських карт складається і в тому, що вони досить часто завантажені рекламною інформацією.

Виділяються наступні групи прийомів використання карт:

1) опису по картах – словесна (письмова або усна) інтерпретація інформації карти для певних цілей;

2) графічні прийоми – побудова на підставі карт різного роду профілів, графіків, діаграм та ін .;

3) графоаналітичні прийоми – вимірювання по картах координат, довжин, висот, площ, різних показників форм і розмірів об'єктів і т. п.;

4) прийоми математико-картографічного моделювання – побудова і аналіз моделей на підставі даних, знятих з карти.

Зазначені групи прийомів найчастіше використовуються в поєднанні. У кожного з них – свої особливості і переважаючі галузі застосування. У рекреаційній географії найбільше застосовуються графічні прийоми і опис по картах. Залежно від рівня професійної підготовки дослідника і поставлених перед ним завдань, більш-менш широко можуть використовуватися графічні і математико-картографічні прийоми.

За рівнем автоматизації та механізації робіт з картою виділяються наступні види:

1) візуальний аналіз – читання карт, зорове зіставлення і оцінка об'єктів;

2) інструментальний аналіз – із застосуванням вимірювальних приладів і механічних пристроїв (циркулів, курвіметрів, планіметрів);

3) напівавтоматичні (автоматизовані) дослідження – застосування автоматичних пристроїв і комп'ютерів для зняття даних з карт, їх обробки, аналізу та перетворення;

4) автоматичні дослідження – повна автоматизація всього процесу використання карт.

Використання карт в рекреаційній географії наштовхується на деякі принципові обмеження, пов'язані з тим, що картографія в її сучасному вигляді орієнтована на роботу з фізичним простором. Воно є як би фоном для реалізації різних явищ. Однак простір не однорідний: фізичний простір існує реально, але є і інші види простору, наприклад, соціокультурний. У рекреаційній географії часто мають місце і взаємодіють такі процеси, явища і системи, які неможливо відобразити в символах і поняттях фізичного простору. Тому необхідно докладніше розглянути картоїди і уявні карти.

5. Теоретико-картографічне моделювання — це вид подання теоретичних уявлень про об'єкт за допомогою картоїдів — ідеальних високоабстрагованих картографічних зображень або вид формування теоретичних узагальнень знань

про об'єкт на основі карт. Шляхом побудови різного роду картоїдів (тобто моделей, подібних до карт), перевіряють, конкретизують та корегують теорії, гіпотези про будову реальних об'єктів, прогнози їх розвитку, екстраполяції їх розміщення в геопросторі. Картоїд – просторова теоретична модель, застосування якої виправдано в тих випадках, коли мова йде про генералізований аналіз та відображення масштабних просторових явищ.

Особливо важливим є використання картоїдів при осмисленні складних і різноманітних в конкретних формах прояву рекреаційних, історико-географічних і тому подібних процесів, коли потрібно виходити на високий рівень генералізації і шукати всі можливі форми відображення соціальної та культурної реальності. Використання картоїдів в рекреаційній географії ні в якій мірі не заперечує значущості класичних картографічних зображень. В ідеалі, серії рекреаційних карт і картоїдів повинні взаємодоповнюватися і спільно розкривати суть процесів використання територій в рекреаційних цілях.

Властивості і можливості картоїдів такі:

1. Просторова сутність картоїдів. Немає тієї точності відображення реальності, як на класичній карті, однак має місце просторова сутність на рівні уявного образу певної території.

2. Співставлення картоїдів як моделі з картою як більш точним відображенням реальності при дотриманні масштабу допомагає при аналітичній роботі.

3. Можливість відображення динаміки явищ в її найбільш істотних і генералізованих рисах: еволюція явища може бути відображена більш чітко і характерно, ніж у випадку використання карт.

4. Змістовна відповідність картоїдів явищам, що відображаються. Картоїд використовується при аналізі відповідної інформації про видиму частину явища. Він не є фантазією і виключає спекулятивні додавання інформації.

5. Абстрактність картоїдів дозволяє відібрати найбільш типові і важливі характеристики явища. Підсумком стає просторова динамічна модель, в якій відкидається все несуттєве.

6. Вибірковість інформації для відображення на картоїді. З гігантського масиву інформації можна відбирати тільки ту, що реально необхідна для конкретного дослідження.

7. Синтетичність інформації, що міститься на картоїді. Те, що в природі не існує разом, можна порівнювати на картоїді.

8. Можливість послідовного відображення ідеальних явищ. Ідеальні явища погано прив'язуються до фізичного простору: вони детермінують безліч значних матеріальних явищ, але практично не піддаються відображенню. У разі використання картоїдів проблема їх просторового відображення вирішується найбільш адекватно.

9. Можливість відображення теоретичних об'єктів. Теоретичні об'єкти моделюються з різних компонентів реальності. Вони є результатом наукового абстрагування, як, наприклад, поняття соціокультурної системи.

10. Наочність також є властивістю картоїдів. Зображення повинно бути таким, щоб воно сприймалося коректно і працювало на максимальну прочитаність.

11. Інформативність картоїдів дуже велика. Він містить в закодованому вигляді певну кількість інформації. Важливо, що ця інформація часто носить ключовий характер: вона дає ключ до розуміння маси конкретики.

В основу побудови картоїдів закладається чітка система теоретичних понять і термінів, і коректне розуміння картоїдів можливо тільки на їх підставі. Картоїд повинен базуватися на системі зрозумілих умовних позначень, що читаються зовсім однозначно незалежно від того, як оцінюються теоретичні установки, закладені в його основу.

Таким чином, можна бачити, що картоїд володіє багатьма властивостями класичної карти, хоча має і принципові відмінності, які полягають у відсутності суворої математичної основи і точної передачі фізичного простору. Картоїд передає поверхню як образ реальності, який відображається в пізнаваному вигляді.

Для рекреаційної географії картоїди можуть мати дуже важливе значення і з пізнавальним причин. Рекреаційна географія, як жодна інша область географічного пізнання, пов'язана з чуттєвими і нематеріальними аспектами людського сприйняття. Уподобання рекреантів, образи реальності, що склалися у них – не щось другорядне і малозначне. Все це вкрай важливо для формування рекреаційних потоків і їх відтворюваності, реальної географії рекреаційних районів.

Використання картоїдів в рекреаційній географії дуже перспективно. Для рекреаційної географії найголовніше образність світу, а не математична основа карти. І хоч би вигадливими не були образи тих чи інших територій, що склалися у рекреантів, саме вони, а не реальні фізичні характеристики простору ТРС, визначають конкретну поведінку відпочивальників в просторі і в часі.

6. Відносно новинкою сучасної географічної науки можна вважати уявні карти (mental maps). Розвиток цієї методики – досягнення західної "гуманістичної" географії (Humanistic geography) як особливого напрямку, що розвивається з другої половини 1960-х років. Методики складання і області застосування уявних карт описані в безлічі західних географічних робіт. Можливості цього методу дослідження явно недостатньо використовуються. Тим часом, він виключно важливий і цікавий для рекреаційної географії.

Уявні карти – фіксовані образи простору, які зберігаються в свідомості людей. Уявна карта – це уявний образ, а не карта в буквальному сенсі. Вона реальна в тій же мірі, як і всі інші ідеальні прояви в людині.

Для дослідження уявних карт застосовуються різні методики, найбільш традиційними з яких є наступні:

- поглиблене інтерв'ю з респондентом, під час якого з'ясовуються уявлення людини про певне місце. Підсумком може бути словесний опис, який потім переводиться в графічну або картографічну форму самим дослідником;

- складання респондентом планів-образів певного простору. У такому варіанті дуже мало слів, але є персоніфіковане графічне відображення образу певного простору;

- опитування методом семантичного диференціала, тобто вивчення асоціацій того чи іншого місця з відповідними словами, почуттями, емоціями.

Це три основні методи виявлення уявних карт, які можуть застосовуватися з деякими варіаціями. Деталі визначаються конкретної дослідницької завданням. Ймовірно, ідеальний варіант - це застосування всіх трьох зазначених методів в комплексі. Однак це часто складно зробити через стомлюваності респондента: далеко не всі люди і не завжди готові на тривалі бесіди в наукових цілях. Фактор часу зазвичай вельми значущий.

При дослідженні уявних карт досить чітко виділяються два підходи. Структурний підхід акцентує увагу на тому, яка інформація про певні місця міститься в свідомості людей: дійсно важливо знати, якою інформацією користуються люди при прийнятті рішень в повсякденному житті. Оціночний підхід акцентує увагу на тому, які фактори впливають на формування певних образів простору. Ці два підходи тісно пов'язані.

Дослідження уявних карт, по суті, вирішує питання про те, яким чином сприйняття впливає на реальну поведінку. У зв'язку з цим застосування уявних карт особливо важливо при аналізі просторової поведінки людей і вибору ними переваг в процесі своєї діяльності. Дуже важливо дослідження уявних карт і при вивченні попиту на рекреаційний обслуговування іноземних туристів.

7. У міру розвитку інтересу до туризму не тільки як до сфери проведення дозвілля, але і як до зони професійної діяльності багатьох людей швидко зростає кількість наукових та методичних публікацій. Серед них особливого значення набувають спеціальні тематичні словники та енциклопедії, завдання яких – звести разом, в одному тексті, часто несвідомі і суперечливі поняття, якими оперують автори різних підручників, монографій, концепцій, навчальних планів і програм. Для цього використовуються традиційні і нові інформаційні системи, основними з яких є енциклопедії і словники.

Поряд з друкованими виданнями існують електронні версії – інтерактивні енциклопедії світу, що містять також інформацію про туристичні центри, туристсько-екскурсійні об'єкти, ландшафти та місцевості, всесвітню, національну та регіональну культурну і природну спадщину.

Словники – довідкові видання, що містять сукупності слів, словосполучень, ідіом і т.п., що дають відомості про їх значеннях, вживання, переведення на іншу мову. Важливе місце у вітчизняній історії видання словників-довідників займає робота Ю.А. Штюрмер "Короткий довідник туриста" (М., 1985), призначена для самостійних туристів і розкриває техніку туристських походів і методи роботи в туризмі. Разом з тим спеціального довідкового видання про туристські центри досі немає. Розрізнена інформація про них може бути отримана з деяких інших джерел: каталогів і рекламних проспектів фірм-туроператорів, навчальних матеріалів і журнальних публікацій по темі "Географія туристичних центрів".

8. Основними виданнями, що публікують пропозиції туристичних агентств, інформацію про туристичні маршрути, путівники і т.д. є, звичайно ж, журнали і газети, профільні видання.

Але останнім часом більшість туроператорів приходять до висновку, що традиційні підходи до організації рекламної кампанії вже перестають давати бажаний ефект.

Ні збільшення площ у спеціалізованих туристичних виданнях, спрямованих на кінцевого клієнта, ні масова розсилка пропозицій партнерам, ні участь у тематичних виставках вже не дають того приросту обсягів продажів, на які можна було розраховувати ще пару років тому .

9. Зараз у туристичному бізнесі йде активний пошук нових рекламних концепцій і нових рекламоносіїв. Аналізуючи досвід реклами невеликих туристичних агентств, які більш мобільні при виборі методів реклами і точніше відстежують її ефективність завдяки значним зусиллям з боку туристичної преси, що пропагує використання нових технологій та Інтернету, туроператори приходять до висновку, що крім реклами в звичайних ЗМІ необхідна також інтернет-реклама .

Залежно від особливостей туроператора реклама в Інтернеті може переслідувати різні цілі:

- Створення сприятливого іміджу компанії на ринку.
- Просування нових туристичних напрямків.
- Підвищення обсягу продажів власного турпродукту.
- Стимулювання турагентств працювати саме з даними туроператором.
- Стимулювати кінцевого споживача - туриста набувати в уповноважених агентствах продукти саме даного оператора, а не його конкурентів.

Створення сприятливого іміджу – завдання не з легких, тут важливі максимально повне охоплення цільової аудиторії і комбінації різних методів впливу на неї, що вимагає від туроператора значних матеріальних витрат. До методів слід віднести застосування анімаційних флеш-роликів, що запускаються поверх основного змісту сайту (так звана річ-технологія), анімаційні банери великих форматів, розміщення прес-релізів на туристичних порталах, спеціальні акції, конкурси, вікторини та розіграші призів, що проводяться на найбільш відвідуваних порталах.

Модуль 2. Туристично-рекреаційні оцінки

Змістовий модуль 4. Оцінка природних умов

Лекція 7. Фізіологічна, технологічна, естетична оцінка природних умов

1. Вплив кліматичних умов на організм людини
2. Метод умовних температур
3. Метод оцінки теплового стану людини за Е.Ратнером

4. Фізіологічний аспект оцінки умов рекреаційної діяльності за рекреаційною оцінкою типів погоди Н.Данилової
5. Естетична оцінка природних ландшафтів і показники пейзажного різноманіття

1. Під *кліматом* розуміють стан нижнього шару атмосфери за тривалий проміжок часу. Особливості клімату визначаються надходженням сонячної радіації, процесами циркуляції атмосфери, характером підстилаючої земної поверхні. Дія цих кліматоутворюючих факторів залежить від географічних характеристик місцевості: географічної широти, висоти над рівнем моря, орографії, розподілом суходолу і моря, наявності льодового і снігового покривів. Перебуваючи в тісному взаємозв'язку з усіма компонентами природи, клімат одночасно справляє значний вплив на життя і самопочуття людини. Уявлення про клімат базуються на пересічних значеннях окремих метеорологічних характеристик (атмосферного тиску, температури і вологості повітря, режиму вітру, хмарності, опадів), властивих певній території протягом багаторічного періоду, а також на даних математичного аналізу повторюваності цих характеристик.

Температура – головний кліматичний показник, який обумовлює можливості для розвитку більшості видів рекреаційних занять. Для характеристики і можливостей оцінки розвитку рекреації необхідно проаналізувати середньорічні значення температури, середні значення температур зимового і літнього періоду, річну амплітуду температур і річний хід температури.

Атмосферний тиск, так само як і температура, змінюється по широті від екватора до полюсів. В результаті існують пояси пониженого тиску (екваторіальний і помірний) і підвищеного тиску (тропічні і полярні). Знання величини тиску для організації рекреаційної діяльності має практичне значення. Так переміщення рекреантів, які постійно проживають в умовах низького тиску, в райони, які розміщуються в поясах високого тиску, навіть для здорових осіб, потребує періоду адаптації, а для осіб хворих на гіпертонію, ослаблених та дітей може мати тяжкі наслідки. Над континентами і океанами існують області високого і низького тиску; одні зберігаються протягом всього року, одні виникають тільки взимку або тільки влітку. Замкнута область підвищеного тиску – максимум, а пониженого – мінімум. Максимуми і мінімуми – це центри виникнення гігантських вихрових потоків – антициклонів і циклонів, які мають вирішальний вплив на погоду.

Від температури повітря і характеристики підстилаючої земної поверхні залежать також вологість повітря, кількість і характер опадів. Відносна вологість також важлива для організації рекреаційної діяльності. Нормальним показником відносної вологості в залежності від широти місцевості вважається 40-60%. При відхиленні її від даної норми у людини ускладнюється дихання і погіршується загальне самопочуття, виникає дискомфорт.

Кількість опадів залежить від вологості повітря. За формою розрізняють тверді і рідкі опади. Розподіл опадів по території залежить від близькості морського узбережжя, температури і вологості повітря, хмарності, атмосферного тиску, рельєфу і переважаючих вітрів. Кількість, режим опадів і форми випадіння опадів важливі для рекреаційної діяльності. Так, наприклад, висота та тривалість зберігання снігового покриву впливають на організацію зимових видів рекреації, а дощова погода лімітує практично всі види рекреаційних занять.

Вітер – це переміщення повітря в горизонтальному напрямку з області високого тиску в область низького тиску. Вітер характеризується швидкістю і напрямком. Здебільшого вітри негативно впливають на організацію рекреаційної діяльності і лімітують певні види рекреаційних занять. Негативними також є такі явища, як місцеві вітри – самум, бора, фен які приносять сухе посушливе повітря, а також вітри руйнівної сили – тайфуни, урагани, смерчі і торнадо. На основі загальних відомостей про циркуляцію повітряних мас та співвідношення їх протягом року географічною наукою розроблено загальне кліматичне районування Землі, за яким виділяють сім кліматичних зон (поясів) – арктичну, антарктичну, зони помірних і тропічних широт (в обох півкулях) та екваторіальну. Крім того, розрізняють перехідні кліматичні зони: субарктичну (субантарктичну), субтропічні та субекваторіальні. У межах кліматичних зон виділяються кліматичні області і підобласті. Всі ці зони достатньо вивчені і вичерпно описані кліматологією. З точки зору організації рекреаційної діяльності треба зауважити, що основна кількість рекреаційних місцевостей зосереджена в тропічних і субтропічних кліматичних поясах.

Клімат, як головний лікувально-профілактичний фактор, є основою для створення кліматичних курортів. Кліматичні умови курортів, розміщених в різних кліматичних зонах, спричиняють різноманітний вплив на організм і створюють необхідний кліматичний фон, на якому найбільш ефективно діють спеціальні кліматичні (кліматопроцедури) та інші лікувальні процедури.

Серед кліматичних курортів виділяють приморські, гірські та рівнинні. Для кліматичних курортів характерне поєднання трьох найважливіших факторів: тривалість періоду часу, найбільш сприятливого для кліматолікування, значний вибір кліматичних впливів, оснащення курортів спеціальними кліматолікувальними спорудами – аеросолярії, кліматопавільони, лікувальні пляжі. До спеціальних методів кліматотерапії належать аеротерапія, геліотерапія, таласотерапії.

Аеротерапія – використання свіжого повітря в лікувальних і профілактичних цілях. Аеротерапія – найважливіший метод кліматолікування, який застосовують в різних кліматичних зонах в різні пори року. Фізіологічний і оздоровчий вплив аеротерапії полягає у: підвищеному постачанні кисню в організм, через що активізується і нормалізується процес окиснення в тканинах; ефекті охолодження – активізується стимулювання обмінних процесів; психоемоційному впливі – перебування на відкритому повітрі в мальовничих місцевостях позитивно впливає на центральну нервову систему, викликає

позитивні емоції, підвищує настрій. Вплив свіжого повітря під час прогулянок, екскурсій, спортивних ігор також є елементом аеротерапії, але при цьому виділяються і її спеціальні види: тривале перебування (включаючи сон) на відкритих верандах, балконах, кліматопавільонах; перебування (сон) на березі моря, під час якого на організм людини впливає морське повітря, насичене морськими солями, озоном, фітонцидами морських водоростей (морська аеротерапія); повітряні ванни – дозований вплив свіжого повітря на організм повністю або частково оголеної людини.

Геліотерапія – застосування сонячних променів з лікувальною і профілактичною метою. Геліотерапія засновується на впливі сонячної радіації на тіло людини. Фізіологічна дія сонячних променів проявляється через складні фотохімічні реакції і має тепловий вплив, бактерицидний ефект, активує ферментні процеси в тканинах шкіри. Основний метод геліотерапії – це прийняття сонячних ванн. Сонячні ванни розрізняють на загальні і часткові – дії сонячних променів підлягають лише окремі частини тіла. Особливістю застосування геліотерапії є дозування сонячної радіації, в зв'язку з чим виділяють різні режими – малого навантаження, помірного впливу, вираженого впливу. Як профілактичний засіб і засіб загартування організму геліотерапія призначається всім здоровим людям.

Особливо важлива геліотерапія для осіб, які працюють в умовах відсутності прямого сонячного світла, тобто в умовах світового голодування.

Таласотерапія (від грецк. таласос – море) – як один з методів кліматолікування включає використання не тільки кліматичних, але й інших – бальнеологічних і гідрологічних факторів, пов'язаних з перебуванням поблизу моря. До них належать: особливості морського повітря, інтенсивна сонячна радіація, вплив води. Основними методами таласотерапії є купання, аеротерапія і геліотерапія. Фізіологічна дія купання полягає у дії термічного (дія температури води), механічного (тиск пов'язаний з дією хвиль, гідромасаж) та хімічного (обумовлюється дією розчинених у воді солей) факторів, що призводить до подразнення рецепторних зон організму і сприяє тренуванню нервової, серцево-судинної, дихальної систем, прискорює обміну речовин, має загальний загартовуючий вплив.

На основі дії лікувальних властивостей клімату на Україні сформувалися такі кліматичні курорти: приморські курорти південного узбережжя Криму: Алушка, Алушта, Гаспра, Гурзуф, Кореїз, Ласпі, Лівадія, Масандра, Симеїз, Судак, Феодосія, Ялта; приморські кліматичні курорти Азово-Чорноморського басейну – Бердянськ, Євпаторія. Затока, Кароліно-Бугаз, Шабо, Кирилівка, Коблеве, Маріуполь, Одеська група курортів: Очаків, Приморське, Саки, Скадовськ, Сергіївка; гірських Карпат – Ворохта, Косів, Татарів, Чинадійово, Шешори, Яремча, Ясіня; курорти рівнинної території України – Святогорськ, Соледар, Біла Церква, Боярка, Брюховичі, Заліщики, Качанівка, Конча – Заспа, Печера, Прохорівка, Сокілець, Соснівка.

Рекреаційні кліматичні ресурси визначають за комплексними показниками, які відображають зв'язок метеорологічних умов та самопочуття людини. Ці показники дають уявлення про сутність сприятливості клімату та

умови проведення відпочинку, лікування і окремих видів туризму. Найбільший вплив клімату виявляється через реакцію людини на погоду, тобто на комплекс геофізичних (освітленість, тривалість світлової частини доби, сумарна сонячна та ультрафіолетова радіація, прозорість повітря) і метеорологічних елементів (температура повітря, його вологість, швидкість вітру, хмарність). Клімат також визначають як типовий для даної місцевості хід погод, визначений багаторічними спостереженнями.

Перші дослідження впливу клімату на стан здоров'я і самопочуття людини не відзначались значною складністю. Кліматичні умови прийнято було поділяти на щадливі і дратівливі (подрознюючі). Вважалося, що чим клімат м'якший і постійніший, тим його лікувальні і оздоровчі властивості вищі, оскільки він потребує менших зусиль для роботи пристосувальних функцій організму. Суворий, прохолодний і мінливий клімат вважався несприятливим, дратівним. Зараз погляди фізіологів і кліматологів змінилися, і в лікувально-оздоровчому рекреаційному процесі значне місце окрім щадливих умов відводиться поступовому тренуванню і загартовуванню організму, при цьому континентальному клімату відводиться все більше місця, особливо для лікування перевтоми, деяких нервових і серцево-судинних захворювань. Рекреаційна оцінка клімату складається з вивчення залежності стану людини від метеорологічних факторів. При оцінці велике значення надають не тільки фізичним особливостям погоди, але й її емоційному впливу. Найбільш відомими авторами, які працювали над цим питанням, є Є. Є. Федоров, Л. А. Чубуков, М. І. Будико, Б. П. Алісов, І. С. Кондор і Е. М. Ратнер, Н. І. Данилова. На сучасному етапі розвитку рекреаційної географії розроблена значна кількість методик оцінки впливу кліматичних умов на людину.

2. Метод умовних (ефективних) температур. У даному методі для оцінки клімату використовується система умовних (ефективних) температур. Ними характеризується комплексний вплив метеорологічних елементів: температури повітря, відносної вологості, швидкості вітру, сонячної радіації й довгохвильового випромінювання. Комплексний показник, що характеризує вплив температури й вологості, називається ефективною температурою (ЕТ); температури, вологості й швидкості вітру – еквівалентно-ефективною температурою (ЕЕТ); температури, вологості, швидкості вітру й сонячної радіації – радіаційно-еквівалентною температурою (РЕТ). З вченням про умовні температури пов'язане поняття "зона комфорту", що для багатьох людей лежить у межах від 17 до 23 °С. Поза цією зоною людина відчуває охолодження або перегрівання.

«Зона комфорту» для активних рекреантів лежить у межах 12-16° ЕЕТ.

Метод комплексної кліматології враховує вплив усього комплексу метеорологічних умов на організм людини, у тому числі "погоди доби", "погоди моменту", контрастності змін погоди. Використання "погоди доби" мотивовано добовим ритмом функцій організму людини, що залежать від добового ходу погоди.

Все різноманіття погоди аналізується за допомогою класифікації, що виділяє 16 класів погоди, які в свою чергу, утворюють три групи: безморозної погоди (8 класів), погоди з переходом температури повітря через 0°C (2 класи) і морозної погоди (6 класів). Найбільш сприятливі для людини всі класи погод, коли вдень багато сонця, великий прихід видимих і ультрафіолетових променів, гарна освітленість, а навколишні ландшафти особливо привабливі. У відповідності зі значенням контрастної мінливості виділяють такі режими погоди: дуже стійкий (до 25%), стійкий (25-34%), мінливий (35-50%), сильно мінливий (більше 50%).

3. Метод оцінки теплового стану людини за Е. М. Ратнером. При оцінці впливу на організм умов погоди велика увага приділяється теплообміну тіла з навколишнім середовищем, тому що в остаточному підсумку, стан організму багато в чому визначається тепловідчуттям. Пошуки об'єктивної оцінки впливу погоди на тепловий стан людини привели до такого критерію як ступінь напруги терморегуляторних механізмів організму, що визначається або за зміною середньої зваженої температури тіла людини, або за зміною величини потовиділення. Залежно від середньозваженої температури з обліком тепловідчуття типи погод були розподілені на 9 категорій – від украй холодної до дуже жаркої.

Комфортний стан – найбільш приємне теплове відчуття, коли людина не відчуває ні жару, ні холоду, виникає при середньозваженій температурі шкіри 31-33°. При жаркій погоді напруга терморегуляторних механізмів організму характеризується величиною потовиділення, а при холодній погоді – величиною середньозваженої температури шкіри.

4. На основі попередньої класифікації Н.І.Данилова запропонувала оцінку погод за сприятливістю їх для проведення відпочинкових занять, оздоровлення і туризму. Дана методика дає можливість класифікувати погоди для окремих видів рекреаційних занять, що не враховує жодна інша методика. Так для літнього відпочинку, туризму і лікування згідно з методикою всі типи погод підрозділяються на:

- комфортні (максимальної сприятливості), при яких всі заняття відпочинку і туризму можливі

1. Оздоровчі – купання, сонячні і повітряні ванни, прогулянки (пішохідні, автомобільні, водні), збір ягід і грибів

2. Спортивні – спортивні переходи під час тривалих пішохідних подорожей, спортивні ігри, вело і водні прогулянки та спортивні заняття на воді.

3. Пізнавальні – відвідування та огляд різного роду історико-культурних пам'яток;

- жаркі і прохолодні субкомфортні (середньої сприятливості), при яких заняття можливі, але з певними обмеженнями. При прохолодному субкомфорті особливо корисні спортивні ігри, які ведуть до надмірної теплопродукції організму, виключаються заняття на воді, окрім водних видів спорту, плавання і купання можливі лише в разі наявності спеціальних утеплених приміщень для переодягання та спуску до води.

Можливе прийняття сонячних ванн в місцях захищених від вітру. При жарких субкомфортних типах погод рекомендується види рекреаційних занять, які сприяють виходу з організму надмірного тепла: заняття на воді, прийняття повітряних ванн в затемнених місцях. Добувательські види рекреації не обмежуються ні при холодному, ні при жаркому субкомфорті.

- дискомфортні (несприятливі), які виключають можливість цих занять.

Комфортні, жаркі і прохолодні субкомфортні погоди разом формують сприятливий період, а холодні і жаркі дискомфортні погоди з додаванням днів, які виключені через несприятливі метеорологічні явища (грози, вітри силою більше ніж 6 м/с, зливи більше 3 мм за світовий день або заметілі і т ін.), формують дискомфортний період.

Методика дозволяє проаналізувати фізіологічний аспект оцінки умов рекреаційної діяльності, оскільки визначається тривалість періодів з певними кліматичними умовами сприятливим для людини, а також технологічний аспект оцінки коли визначається тривалість періодів з кліматичними умовами, сприятливими для організації певного комплексу рекреаційних занять.

Результатом оцінок клімату для цілей рекреації є визначення тривалості сприятливих періодів для організму людини, можливостей для здійснення різних рекреаційних занять і відповідно для організації рекреаційних закладів, формування рекреаційних територій для короткочасного і тривалого відпочинку.

Україна належить до держав зі сприятливими погодними умовами для літніх видів рекреації. Тривалість сприятливого періоду для їх розвитку у середньому змінюється від 105 днів на півночі до 180 – на південному березі Криму. Отже, комфортні погодні умови для розвитку літніх видів відпочинку, туризму існують не тільки влітку, але й на початку осені і в другій половині весни. Тривалість сприятливого періоду для зимових видів рекреації змінюється від 20-26 днів на півдні до 40 і більше днів на півночі та північному сході. Для зимових видів відпочинку найсприятливіші умови існують на гірських масивах Полонинського, Верховинського та Чорногорського хребтів Українських Карпат, де період занять гірськолижними видами відпочинку та спорту триває 90-100 днів.

5. Виявлення й оцінка впливу візуальних якостей природних територій і елементів природи на психоемоційний стан людини й комфортність відпочинку є новітнім аспектом дослідження в рекреаційній географії. З погляду споживача (суб'єкта) найважливішим елементом візуального сприйняття є пейзаж як краєвид, що відкривається з певної точки спостереження. Вигляд пейзажу місцевості обумовлюється її ландшафтом.

Поняття ландшафт в перекладі з німецької позначає краєвид. В географії ландшафт – природний чи антропогенний територіальний або аквальний комплекс, що являє собою генетично однорідну ділянку ландшафтної сфери з єдиним геологічним фундаментом, однотипним рельєфом, гідрокліматичним режимом, поєднанням ґрунтів і біоценозів. Таким чином, головними елементами природних ландшафтів, що підлягають візуальному спостереженню і утворюють пейзаж як єдину візуальну цілісність виступають рельєф, водні об'єкти, рослинний покрив.

Слід зазначити, що сприйняття людиною ландшафту відзначається рядом особливостей:

По-перше, потужною гуманістичною спрямованістю, в тому розумінні, що людина не є лише “фактором”, який впливає на навколишнє середовище, а є особистістю з характерним індивідуальним баченням світу й власними цінностями, які значно змінюються в залежності від освіти, віку, фізіологічного і психологічного стану індивіда, його приналежності до певної соціальної групи. Звідси випливає необхідність ретельного виявлення індивідуальних рис людини.

По-друге, міждисциплінарний характер проблеми обумовлює необхідність залучення ряду підходів та методів як дисциплін географічного циклу, так і досить віддалених від географії наук (психології, соціології, естетики, культурології).

По-третє, результати досліджень часто не мають вигляду однозначних точних оцінок, а здебільшого формулюються у нечітко визначеній, розмитій формі, в окресленні загальних тенденцій та закономірностей. Проте, значення цих результатів не є меншим.

Більшість дослідників за основну проблему у даному напрямку оцінки відзначають складність виявлення об'єктивних властивостей пейзажу, що забезпечує його привабливість. Тому різні методи оцінки пропонують враховувати лише пейзажоутворююче значення окремих компонентів ландшафту, або навпаки оцінювати ландшафт не за його окремими елементами, а як єдине ціле. Другим важливим вихідним моментом є урахування при оцінці специфіки об'єкта і предмета дослідження, в зв'язку з чим пропонують все пейзажне розмаїття розподіляти на пейзажі рівнин, гірські пейзажі і пейзажі узбережжя, оскільки тільки в межах названих груп можлива їх адекватна оцінка і порівняння.

Сучасні методи дослідження закономірностей сприйняття людиною ландшафту розподіляються на чотири групи:

1. Експертні методи полягають в оцінці перцепційних якостей ландшафту фахівцем-експертом. Виходячи з власних уявлень про красу, чи з існуючих в естетиці теорій про неї, він дає кількісні оцінки привабливості, естетичності чи краси ландшафтам.

2. Психофізичні методи зводяться до пошуку фізично вимірюваних характеристик ландшафту, які корелюють із суб'єктивною оцінкою його сприйняття. За такі характеристики приймаються стрімкість схилу, відносні перевищення рельєфу, його горизонтальна розчленованість, площа рослинності та інші фізіономічні параметри. Як довели дослідження, найбільший ефект тяжіння рекреантів забезпечують крайові зони. Під крайовими зонами розуміють суміжні смуги між двома різнорідними середовищами, наприклад, вода-суша, ліс-галявина, пагорб-рівнина. На основі таких міркувань підраховується показник насиченості території крайовими ефектами, фокусними пунктами.

Деякі автори вважають, що естетична цінність залежить від морфологічної структури ландшафту, розмаїття елементів пейзажу і вводять поняття "*пейзажне розмаїття*", під яким розуміють якісну характеристику, що визначає потенційне багатство зорових образів, які розкриваються в межах природного комплексу. Наприклад, для рівнинних районів у якості домінуючої ознаки при оцінці пейзажного розмаїття природних комплексів виступає лісистість території. В залежності від відсотку лісистості виділяють відкриті, напіввідкриті і закриті ділянки. Вважається, що при лісистості 50% естетичні властивості різко знижуються. При рекреаційній характеристиці земель в Україні враховуються такі показники як: щільність дерев, зімкненість крон, середній діаметр деревостану, кількість повалених дерев, кількість пеньків та ін.

Серед інших психофізичних методів оцінки природних комплексів відомі такі як екзотичність – ступінь контрастності місця відпочинку та місця постійного проживання та унікальність – ступінь зустрічаємості чи неповторності об'єктів і явищ.

Недоліки психофізичних методів: 1) урахування лише тих об'єктивних характеристик ландшафтів, які можна оцінити кількісно; 2) суб'єктивність дослідника при доборі цих параметрів; 3) оцінювання ландшафту за його окремими характеристиками, а не як цілого; 4) неврахування тих суб'єктивних значень і цінностей, які людина надає ландшафтам.

3. Експериментальні методи зводяться до детального, "глибинного" опису взаємозв'язків індивідів із конкретним ландшафтом. Цей опис виконується у вербальній формі. Здебільшого у вигляді есе, і не містить прогностичних та кількісних оцінок. Основу цього методу оцінки становить якісний опис

естетичних властивостей ландшафту і засновується на твердженні про неможливість визначення естетичних характеристик природних комплексів за допомогою кількісних показників. Але подібний підхід не має практичної реалізації, оскільки некоректно аналізувати властивості природних комплексів і порівнювати привабливість територій на основі лише емоційних епітетів. Проте така оцінка якості пейзажів має широке утилітарне застосування при створенні реклами і формуванні іміджу рекреаційних територій.

4. Когнітивні методи домінують у сучасній енвайронментальній психології та перцепційній географії і ґрунтуються на оцінюванні респондентом емоційної привабливості, естетичної цінності, чи інших близьких до них показників сприйняття ландшафту. Дійсно, у сприйнятті об'єкту основна роль належить візуальним характеристикам, а психологами доведено, що 87 % людського сприйняття засновано на зорі. Для одержання достовірних оцінок у сприйнятті ландшафту необхідною є вибірка респондентів досить значного обсягу (наприклад, для виявлення специфіки сприйняття різними соціальними групами більше 200 осіб). У сучасній практиці оцінки прийнято оцінювання ландшафтів як натурним способом так і за фотокартками. Дослідженнями питання відповідності оцінок сприйняття людиною реального ландшафту та його фотозображень доведено, що ефект від заміни реального ландшафту його фотозображенням достатньо малий і не впливає на оцінки отримані різними способами сприйняття.

Головна вимога до роботи з фотозображенням – їх висока якість, однаковий формат і тип друку. Методи роботи з фотозображеннями ландшафтів мають декілька модифікацій: метод семантичного диференціала, метод парних порівнянь, метод сортування, метод “найкращого фотографа”, метод аналізу та оцінювання привабливості ландшафту С. та Р. Капланів, метод бальної оцінки.

Лекція 8. Методика організації і проведення екскурсій

1. Методика підготовки екскурсії
2. Проведення екскурсії
3. Структура екскурсії
4. Види екскурсій
5. Підготовка індивідуального тексту екскурсовода
6. Прийоми проведення екскурсій

1. Щоб організувати екскурсію, екскурсоводи розробляють тему і уточнюють її особливості, вивчають матеріали відповідно до теми.

Для проведення екскурсій можна використовувати наступні теми: пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями в житті народу;

будівлі і споруди, меморіальні пам'ятники, пов'язані з життям і діяльністю видатних діячів;

природні ландшафти – ліс, гай, парк, річка, озеро, заповідник або заказник, а також окремі дерева і реліктові рослини;

експозиції музеїв, картинних галерей, постійних і тимчасових виставок;

пам'ятники археології – городища, стародавні стоянки, поселення, кургани з похованнями, дороги і святилища;

пам'ятники мистецтва – твори образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, скульптура, пам'ятки садово-паркового мистецтва.

В екскурсію для ознайомлення або вивчення можна включати об'єкти, які можна класифікувати наступним чином: за змістом – однопланові (твір живопису, річка, рослина, тварина, будинок) і багатопланові (архітектурний ансамбль, ліс, поле, вулиця, площа міста);

функціональним призначенням – основні, які сприяють розкриттю теми, і додаткові, що показуються під час переїздів (переходів);

ступеня збереження – повністю збереглися, дійшли до наших днів із змінами, частково збереглися або втрачені.

Для вивчення матеріалів екскурсив готують так звані «портфель екскурсив», який складається з папки з фотографіями, схемами, картами, кресленнями, малюнками і репродукціями.

Для кожного виду екскурсії (міська, замська, виробнича, музейна, для пішохідних та автобусних подорожей), а також до кожної теми розробляють методичні рекомендації.

Тема екскурсії, як правило, об'єднана в єдине ціле хорошою розповіддю і показом об'єктів відвідування. Для розповіді готують достовірні факти і відомості. Правильний відбір об'єктів, їх кількість, послідовність показу істотно впливають на якість екскурсії.

Вибір маршруту екскурсії. Щоб підвищити інтерес туристів до об'єктів екскурсії треба висвітлювати характерні риси теми екскурсії. Для цього використовують пізнавальну цінність об'єкта в його тісному зв'язку з конкретною історичною подією або епохою, життям і творчістю відомих діячів науки і культури, художніми перевагами, здобутками пам'ятника, можливістю їх використання в естетичному вихованні туристів.

Доцільно включати в екскурсію ті об'єкти, які користуються найбільшою популярністю у туристів. При розповіді про об'єкт треба підкреслювати його незвичайність, тобто його особливості, неповторність пам'ятника історії, культури або споруди. Бажано звертати увагу на виразність об'єкта, тобто його взаємодію з незвичайним фоном або навколишнім середовищем.

Не менш важливо місцезнаходження об'єкта: відстань до об'єкта, зручність під'їзду, придатність дороги для автотранспорту, підвезення туристів, природний або індустріальний ландшафт. В ході екскурсії можливе тимчасове обмеження знайомства з об'єктом, що залежить від часу доби, сезону, погоди, інших непередбачених обставин, коли відвідування й огляд об'єкта неможливі.

Екскурсію не варто перевантажувати відвідуванням великої кількості об'єктів. Це збільшує її тривалість, викликаючи стомлюваність туристів. Тривалість міської екскурсії зазвичай дві години, протягом яких екскурсанти з цікавістю сприймають не більше 15 об'єктів. Набір об'єктів залежить від теми екскурсії, її змісту, складу екскурсійної групи.

Неправильним вважається, коли оглядова екскурсія побудована виключно на показі скульптурних пам'ятників і монументів. Слід уникати одноманітності зорового показу об'єктів екскурсії. Враження екскурсантів будуть неповними, якщо в маршрут не буде введений показ будівель і вулиць, площ, пам'ятних місць, об'єктів природи, інших пам'яток.

У паспорт об'єкта вносять:

найменування об'єкта (первинна і сучасна);

історична подія, з якою він пов'язаний, дата події;

місцезнаходження, поштова адреса, на якій території вони розташовані (місто, селище);

опис (під'їзд до нього, автор, дата спорудження, з яких матеріалів виготовлений, текст меморіального напису);

джерело відомостей (література, де він описаний, і події, пов'язані з ним, архівні дані, усні перекази, основні друковані роботи і місця зберігання неопублікованих робіт);

збереження (стан території, на якій він знаходиться, дата останнього ремонту, реставрації), а також охорона (на кого покладено);

в яких екскурсіях використовується:

дата складання паспорта, прізвище та посаду упорядника. До паспорта прикріплюють фотографії об'єкта, його сучасний і колишній вигляд. Наприклад, в паспорт на пам'ятник архітектури (будівля) включають відомості про наявність в ньому скульптур, кахлів, декоративного оздоблення (зовні, усередині), інформацію про тип і конструкції будівлі, його технічний стан (ступеня збереження).

2. Екскурсія повинна будуватися в логічній послідовності: збір туристів, переміщення їх до об'єктів, показ об'єктів на маршруті, розповідь екскурсовода,

встановлення тривалості зупинок. Треба передбачити, щоб туристи не вели розмов на сторонні теми, а гід не відволікався на показ другорядних об'єктів.

У пішохідних екскурсіях на ознайомлення з об'єктами потрібно близько трьох годин, для автобусних – близько чотирьох годин.

Для осмислення і запам'ятовування побаченого туристами екскурсовод, розповідаючи про об'єкт повинен використовувати емоційність, жести і міміку, розстановку групи біля об'єкта, звукові пристрої, паузи між об'єктами, логіку викладу змісту теми екскурсії, зв'язок розповіді з показом. Він повинен уміти підготувати туристів до спостереження об'єкта. Тривалість пояснень, довідок, цитат, літературного монтажу не повинна бути тривалою.

Форма і структура розповіді залежить від місця розташування об'єкта. Наприклад, в художній галереї на початку можна висвітлити історію написання однієї з картин, потім дати характеристику її автора, епохи, в якій він жив і творив. Розповідь і показ повинні бути таким, щоб екскурсанти правильно сприйняли історичні події, могли дати їм власну оцінку. Гіду треба впливати на емоції учасників, викликаючи у них радість, захоплення, гордість, обурення або гнів.

Розповіді екскурсовода повинні бути притаманні: стислість, чіткість формулювань, наявність фактичного матеріалу, розкриття теми, літературну мову. При розповіді про об'єкт екскурсовод може користуватися наочними посібниками, які заздалегідь повинні бути підготовлені в «портфелі екскурсовода», де по кожній темі використовуються географічні карти, схеми і малюнки. Перелік наочних матеріалів за темами постійно уточнюється.

Якщо екскурсія автобусна, то визначаються місце і час виходу для огляду об'єкта, пересування групи між об'єктами, тривалість демонстрації матеріалів «портфеля екскурсовода». Водієві автобуса видається лист, де визначено: в якому місці поставити автобус, де зменшити швидкість для хорошого огляду об'єкта. Туристам даються рекомендації по дотриманню правил безпеки біля об'єктів, при виході з автобуса. Обов'язково дотримується процедура ознайомлення туристів з екскурсоводом і водієм, нагадуються правила поведінки в автобусі, визначається час для запитань.

Щоб підвищити свою методичну майстерність, екскурсоводу необхідно:

- 1) систематично оновлювати свої знання, брати участь у конференціях або семінарах;
- 2) поповнювати новими даними «портфель екскурсовода»;
- 3) удосконалювати технологію методичних прийомів показу і розповіді з урахуванням особливостей теми екскурсії і складу туристів;
- 4) володіти основами психології і логіки, щоб вміло встановлювати і зберігати контакти з туристами.

Зміст екскурсії, її пізнавальна цінність залежить від знань методистів і екскурсоводів, їх вміння вибрати ефективні способи і прийоми впливу на туристів. Залежно від складності теми нову екскурсію готують 3 -7 фахівців, в якості консультантів запрошуються науковці музеїв, викладачі вузів і шкіл.

3. Логічно екскурсія складається з трьох взаємопов'язаних частин. У вступі туристів знайомлять з темою і маршрутом, початком і закінченням екскурсії, санітарними зупинками, з правилами безпеки і поведінки. В основній частині здійснюється показ об'єктів і розповідь по темі екскурсії. На завершення підводять підсумки.

Мета екскурсії полягає в тому, щоб при показі пам'ятників історії і культури, інших пам'яток виховати у туристів почуття любові до рідного краю, естетичне сприйняття навколишнього світу.

Перед екскурсоводами завжди стоїть проблема, як з величезного різноманіття об'єктів відібрати найцікавіші з погляду інформаційної насиченості, щоб правильний вибір об'єктів забезпечив розкриття теми.

4. Види екскурсій. Екскурсії бувають міськими, замиськими, виробничими, музейними, пішохідними і автобусними. Наприклад, при організації автобусної екскурсії керуються правилами дорожнього руху, перевезення пасажирів, нормативними актами. Основні об'єкти, позначені на маршруті, повинні розкривати тему екскурсії, а додаткові об'єкти є сполучною ланкою при переїздах або переходах туристів.

Показ об'єктів проводиться так, щоб не було повторних проїздів по вулиці, площі або мосту, щоб була доступність до об'єкту або до майданчика для огляду. Тривалість переїзду або переходу між об'єктами повинна бути 10 - 15 хв, а паузи в показі і розповіді – короткими. Для автобуса облаштовується стоянка, поруч повинні бути санітарно-гігієнічні місця.

При проведенні автобусної екскурсії готують варіанти руху, що пов'язано з транспортними «пробками», ремонтними роботами на міських магістралях. Розробка автобусного маршруту завершується узгодженням і затвердженням паспорта і схеми маршруту, розрахунком кілометражу і часом використання автотранспорту. На завершення побудови автобусної екскурсії проводиться ознайомлення з вулицями і площами, уточнюються розташування об'єктів, зупинок автобуса. Проводиться хронометраж показу об'єктів, тривалість екскурсії, вибирають точки показу об'єктів, передбачається забезпечення безпеки туристів.

5. Підготовка екскурсоводом індивідуального тексту. Екскурсовод користується індивідуальним текстом, де визначені послідовність і порядок викладу теми. Індивідуальний текст екскурсії будується відповідно до методичних розробок. Матеріал розміщується в тій послідовності, в якій показуються об'єкти. В індивідуальному тексті подається те, про що слід розповісти під час екскурсії. Факти згадуються з точними посиланнями на дати, на достовірні джерела. Розповідь екскурсовода повиненна бути «прив'язаною» до об'єктів по кожній темі, робиться відповідний висновок.

Гарна мова і вмільий вплив на емоції туристів говорять про майстерність екскурсовода. Успіх розповіді залежить від того, наскільки в індивідуальному тексті використані мовні особливості екскурсовода, його логіка, доказовість, новизна теми.

Для знайомства туристів з одним об'єктом потрібно 5 - 7 хв, тому і розповідь про цей об'єкт повинен займати стільки ж часу. Якщо це не дотримується, то ніяка жвавість розповіді, ніякі методичні прийоми не здатні загострити увагу екскурсантів.

Використання екскурсоводом карток з короткими відомостями про маршрут допомагають освіжити в пам'яті матеріал. Для зручності користування картками їх роблять невеликого розміру, дають порядкові номери, складають по темі екскурсії. З набуттям досвіду ця необхідність відпадає.

Володіння методичними прийомами означає, що гід ефективно проводить екскурсії і встановлює контакти з туристами, вміє добиватися стійкої уваги до об'єкта, підвищувати інтерес, забезпечувати зорове сприйняття об'єкта.

6. Перелік прийомів проведення екскурсій. Проведення екскурсії – це знайомство туристів з об'єктами з метою кращого їх огляду, наприклад огляд кріпосних стін, щоб отримати уявлення про висоту веж. Пересування туристів навколо пам'ятника допомагає їм оцінити його художню значимість і велич.

При проведенні екскурсій використовуються різні прийоми.

Прийом панорамного показу дозволяє туристам оглядати об'єкт з висоти вежі, дзвіниці, фортечних стін, мостів. Прикладом можуть служити панорамні майданчики.

Прийом зорової реконструкції (відтворення) полягає в тому, що екскурсовод може усно відновити первісний вигляд історичного об'єкта, наприклад місця військових битв, народних повстань, життя і діяльність відомих письменників, учених, композиторів, художників. Успіх використання цього прийому залежить від ступеня підготовленості гіда.

Приєм зорового монтажу екскурсовод використовує при формуванні образу, розповідаючи про зовнішніх сторонах кількох пам'ятників або окремих його частин.

Приєм абстрагування екскурсовод використовує для виділення з цілого його частин. Цей прийом дозволяє екскурсантам розглянути ознаки предмета, які служать основою для розкриття теми.

Приєм зорового порівняння побудований на зіставленні різних предметів або частин одного об'єкта з іншими; при цьому виявляються характерні риси, особливості об'єкта, їх оригінальність і неповторність.

Приєм інтеграції екскурсовод використовує при показі пам'ятного місця, об'єднуючи його різні сторони, деталі, властивості в єдине ціле.

Приєм зорової аналогії заснований на порівнянні об'єкта з фотографією або малюнком іншого об'єкта.

Приєм переключання уваги полягає в тому, що після спостереження об'єкта екскурсанти переносять свій погляд на інший об'єкт, наприклад перенесення погляду з будинку, побудованого в ХІХ ст., на «висотку» ХХІ ст. Контраст збагачує враження. При показі меморіальної дошки звертають увагу на давні події, пов'язані з історією її установки.

Приєм екскурсійної довідки пов'язаний з тим, що екскурсовод повідомляє дані про об'єкт: дату споруди (реставрації), авторів проекту, розміри, призначення.

Приєм опису – це точне і конкретне відображення історичної події в свідомості туристів. Цей прийом використовується під час проведення автобусної екскурсії як з виходом туристів з автобуса, так і без виходу з нього.

Приєм характеристики – це визначення відмітних властивостей і якостей явища або предмета.

Приєм пояснення використовують для екскурсій з показом творів образотворчого мистецтва.

Приєм коментування – це тлумачення подій, явищ, текстів. Даний прийом використовується при викладі матеріалу, що роз'яснює задум автора історичного пам'ятника або пам'ятника культури.

Приєм репортажу – коротке повідомлення екскурсовода про подію, явище, процес, очевидцями якого як би є туристи. Приєм є імпровізацією події, що відбувається.

Приєм цитування використовується для відтворення картини історичної події зі збереженням особливостей мови певного історичного періоду часу.

Прийом запитань-відповідей екскурсовод здійснює для активізації туристів

Прийом посилення на очевидців застосовується тоді, коли треба відтворити події минулих років.

Прийом завдань змушує туристів задуматися, активізувати розумову діяльність.

Прийом новизни матеріалу полягає в тому, що повідомляються факти і приклади, невідомі туристам, щоб привернути їхню увагу до об'єкта.

Прийом словесного (літературного) монтажу спрямований на використання уривків з літературних творів, документів, які розкривають тему екскурсії.

Прийом співучасті застосовується, щоб залучити туристів стати учасниками події, яким присвячена екскурсія. Наприклад, екскурсовод звертається до групи: «Уявіть собі, що ми з вами перебуваємо в тому місці, де жив і творив великий поет».

Прийом дискусійної ситуації спрямований на те, щоб свою точку зору висловили 2 - 3 туристи.

Прийом зіштовхування суперечливих версій використовується, наприклад, при оцінці історичної події, затвердження дати виникнення міста, назви річки або озера.

Прийом персоніфікації використовується для уявного створення образу письменника або державного діяча.

Прийом проблемної ситуації полягає в тому, що при розповіді екскурсовод ставить проблему. Це змушує учасників знайти правильну відповідь на поставлені питання.

Прийом відступу характеризується тим, що в ході розповіді екскурсовод іноді як би йде від теми, для цього він читає вірш, наводить приклади зі свого життя, розповідає зміст кінофільму, художнього твору.

Прийом індукції використовується в оповіданні в тому випадку, коли необхідно здійснити перехід від приватних, одиничних випадків і фактів до загальної картини, висновків, коли екскурсовод від характеристики одного пам'ятника переходить до характеристики ансамблю або системи інженерних споруд.

Прийом дедукції як спосіб міркування при переході від загального до конкретного використовується при показі одного об'єкта. Клімактеричний прийом передбачає таке виклад теми, коли спочатку повідомляються менш цікаві і малозначні факти і аргументи, потім – найцікавіші, що сприяє наростанню інтересу екскурсантів до розповіді.

Антиклімактеричний прийом – такий виклад теми, коли переходять від найцікавіших об'єктів до менш значних за своїм змістом об'єктів.

Робота екскурсовода. Щоб туристи краще представили зміст теми, екскурсовод іноді влаштовує зустріч туристів з учасниками історичної події.

Для кращого розкриття теми екскурсоводи використовують технічні засоби (відеокамери, стільникові телефони, відеомагнітофони, комп'ютери). Музичні та літературні записи не повинні бути тривалими, так як вони є частиною екскурсії і підпорядковані загальній темі.

У роботі екскурсовода потрібно чітко уявляти взаємодія методичних прийомів і навичок. Якщо прийом – особливий спосіб подачі екскурсійного матеріалу, то навик – це вміння досконало володіти методичними прийомами.

Засвоєння навичок дозволяє екскурсоводу використовувати різноманіття прийомів показу і розповіді, різні варіанти методичних прийомів.

Екскурсовод використовує комплексне використання методичних прийомів: в показі – прийоми реконструкції та локалізації, в оповіданні – прийоми новизни матеріалу і порівняння.

Таким чином, ефективність проведення екскурсій залежить від розробників, методистів і екскурсоводів, завдання яких – допомогти туристам зрозуміти і зберегти в пам'яті головне в екскурсії – пізнати пам'ятки навколишнього світу.

Змістовий модуль 5. Рекреаційний потенціал України

Лекція 9. Методика інтегральної оцінки рекреаційного потенціалу регіонів України

Україна має всі необхідні рекреаційні умови і ресурси для розвитку рекреаційно-туристичного господарства та перетворення його на провідну галузь економіки і важливу частину європейського туристичного ринку. Практично вся територія держави, включаючи Чорнобильську зону, може стати важливим міжнародним санаторно-курортним і туристським районом. До найважливіших рекреаційних ресурсів України в наш час належать бальнеологічні (мінеральні води, грязі, озокерит), кліматичні, ландшафтні, пляжні, пізнавальні.

В Україні наявні мінеральні води всіх основних бальнеологічних груп. Деякі з них, зокрема "Миргородська", "Куяльник", "Поляна квасова", "Березівські мінеральні води", "Нафтуса" і радонові води, мають світове значення та є унікальними на нашій планеті. Попереду інтенсивне освоєння

сульфідних, залізистих, миш'яковистих та інших мінеральних лікувальних вод. Україна належить до найбагатших на бальнеологічні ресурси країн світу.

Україна володіє практично невичерпними і найбільшими у світі запасами лікувальних грязей, які складаються з різних за природним утворенням і лікувальною дією відкладів морських заток, боліт і озер. Ці грязі містять воду, мінеральні та органічні речовини. За нинішньою класифікацією лікувальні грязі України поділяються на мулисті (сульфідні, мінеральні, глини, глинистий мул, сапропелі), торфові (прісноводні, мінералізовані), псевдовулканічні (сопкові та гідротермальні).

Кліматичні ресурси України з погляду їх рекреаційного використання належать до найкращих і хороптах. За світовою класифікацією найкращими для рекреаційної діяльності є кліматичні умови, сприятливі для цього виду господарства протягом 9,5—10,5 місяців. Умовами, найсприятливішими для рекреації, є тепле літо і не дуже холодна зима зі стійким сніговим покривом. До найсприятливіших кліматичних умов належать також жарке тривале літо і нетривала зима без стійкого снігового покриву. Ще однією особливістю клімату України є його велика різноманітність. Так, середня річна температура на полонинах Карпат така, як у приполяр'ї (0 °С), а на Південному узбережжі Криму (+12,50 °С) вона відповідає температурі середземноморського узбережжя Франції.

Ландшафтні рекреаційні ресурси України теж доволі багаті та різноманітні. Велику роль тут відіграють рельєф і рослинність. Для нашої держави характерна доволі розчленована поверхня з безліччю мальовничих височин, плато, піднять, останців тощо. Особливо в цьому сенсі виділяється Правобережжя. Тут рельєф у поєднанні з місцевими кліматичними і рослинними ресурсами в цілому є унікальним не лише для Європи, а й для світу (Словечансько-Овруцький, Мізоцький кряжі, Канівські гори, Товтри, Галогори, Розточчя тощо).

Близько 14 % території країни вкрито лісами. Цей показник дуже диференційований по території. У Степу лісистість не перевищує 4 %, у Криму — 10 %, на Поліссі — близько 30, у Карпатах — понад 60 %. Серед деревних порід переважає сосна (34 % всієї лісовкритої площі).

Це дуже добре для рекреації. Сосна — єдина з хвойних рослин, яка виділяє фітонциди не лише влітку, а й узимку. Особливо цінна характеристика, притаманна для України — поєднання в лісах сосни з дубом, що займає близько 22 % залісненої частини країни. Величезне рекреаційне значення мають лісопаркові зони великих міст, які, на жаль, нині по-варварському знищуються під забудову.

Світове значення мають в Україні рекреаційні ресурси пляжів, природно-заповідного фонду, спелеоресурси. Майже неосвоєні історико-культурні (пізнавальні) рекреаційно-туристичні ресурси. Держава охороняє понад 70 тис. пам'яток історії і культури. Більш як 12 тис. з них однозначно є цікавими для туристів усього світу. Українські замки, фортеці і монастирі є унікальним історико-архітектурним явищем Європи і всієї планети. Українські національні

храми з їх грушоподібними куполами дещо різняться від "цибулястих" російських церков. Не має аналогів українське бароко і в Європі. Попереду відбудова сотень замків і фортець, які нині зруйновані. За правильної інвестиційної політики вся Правобережна Україна може перетворитися на найбільше у світі зосередження замків і фортець.

В умовах загострення конкурентної боротьби на світовому та внутрішньому туристичних ринках, особливої актуальності набувають питання оцінювання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів та окремих туристичних дестинацій. Для вирішення окресленого завдання існує декілька підходів, кожен з яких має свою інформаційну основу, переваги, недоліки і можливості використання в практичній діяльності.

Найбільш простим та зрозумілим способом подання результатів оцінювання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів є так званий метод рангів. Він дозволяє визначити місця регіонів-конкурентів шляхом ранжування значень основних показників їх туристично-рекреаційної діяльності. Найбільш забезпечений туристично-рекреаційними ресурсами регіон визначається за критерієм мінімальної суми набраних рангів (якщо найкращий стан показника визначається мінімальним рангом) або, навпаки, за критерієм максимальної суми набраних рангів (якщо найкращий стан оцінюється максимальним рангом). Шляхом порівняння суми рангів, які експерти присвоїли окремому регіону за всіма обраними показниками, можна визначити його місце серед інших регіонів (табл. 6.1).

Перевагою методу рангів є простота застосування і можливість використання як кількісних, так і якісних показників, які поширені в сфері послуг.

Однак даний метод має і певні недоліки: він дає тільки приблизний результат, не дозволяє встановити ступінь відставання одного регіону від іншого, є слабо формалізованим, дозволяє виробити тільки наближені рекомендації щодо розробки конкурентних стратегій [1, с.87].

Порівняльну оцінку туристично-рекреаційного потенціалу регіонів можна здійснити також за допомогою параметричного методу. Такий підхід, зокрема, пропонувався М. А. Окландером [2]. У своїй монографії він здійснив позиціонування рекреаційного комплексу Одеської області на ринку рекреаційних послуг України шляхом оцінки його конкурентоспроможності в порівнянні з відповідними господарськими комплексами інших регіонів (АР Крим, Карпатський регіон тощо). Оцінювання виконувалося автором у такій послідовності:

1. Формування набору ключових ознак, за допомогою яких співставляють конкурентоспроможність (потенціал) регіональних туристично-рекреаційних комплексів.
2. Здійснення кількісної (параметричної) локальної оцінки стану регіональних туристично-рекреаційних комплексів за кожним чинником окремо.

3. Розрахунок інтегрального показника стану регіональних туристично- рекреаційних комплексів за усіма обраними ознаками за формулою:

$$A = \sum_{j=1}^n a_j * x_j$$

де: А - інтегральний показник стану регіональних рекреаційних комплексів;

a_j - вага або значущість кожної ознаки;

j - чинник конкурентоспроможності (потенціалу) регіональних туристично-рекреаційних комплексів;

x_j - параметричний індекс ознаки;

n - кількість ознак.

4. Визначення місця (позиції) регіонального комплексу на ринку туристично-рекреаційних послуг.

Приклад оцінювання туристично-рекреаційного потенціалу регіону методом рангів

Таблиця 6.1

Показники туристично-рекреаційного потенціалу	Оцінки			
	Досліджуваного регіону	Регіонів-конкурентів		
		А	В	С
1. Площа природних рекреаційних ресурсів - море, гори, ліси, річки, озера, мінеральні води, лікувальні грязі.	1	4	2	3
2. Кількість об'єктів культурно- історичної спадщини - музеїв, галерей, старовинних споруд, архітектурних пам'яток	2	3	4	1
3. Стан інфраструктури - готелі, санаторії, ресторани, лікарні та медпункти, заправочні станції, спортивні об'єкти, магазини.	1	4	2	3
4. Рівень обслуговування - спектр послуг, компетентність та ввічливість обслуговуючого персоналу.	2	1	4	3
5. Рівень цін - сукупність цін на характерні та супутні послуги для туристів.	4	1	2	3
6. Транспортне забезпечення - дороги, аеропорти, авто- та залізничні станції, морські і річкові порти, можливість прокату автомобілів.	2	3	4	1
7. Екологічна рівновага - відсутність радіоактивного забруднення, низький рівень викидів шкідливих речовин у повітря з боку транспорту та промислових підприємств.	3	2	1	4
8. Безпека - низький рівень злочинності, відсутність терористичних актів.	2	1	4	3
Сума рангів	17	19	23	21
Підсумкове місце регіону	I	II	IV	III

Позиціонування рекреаційно-туристичного комплексу Одеської області у вказаній роботі здійснено в порівнянні з двома найпотужнішими регіональними комплексами - Кримом і Карпатами (табл. 6.2).

Згідно з отриманими результатами, інтегральний показник стану регіональних рекреаційних комплексів для Карпат значно вищий, ніж для Одеської області і Криму. Це обумовлено тим, що туризм, лікування та відпочинок у Карпатах значно дешевший, а значущість трьох перших (вартісних) чинників - найвища. На сьогодні саме вартісні показники визначають попит на рекреаційно-туристичні послуги.

Позиції розглянутих регіонів України визначаються таким чином: для туристично-рекреаційного комплексу Карпатського регіону властивий туризм і відпочинок, орієнтований на осіб із середнім достатком. Регіон спеціалізується на лікуванні шлунково-кишкових захворювань. Для Криму характерний туризм і відпочинок, розрахований на осіб з відносно високим рівнем доходів. В регіоні переважає лікування захворювань нервової системи, дихальних шляхів. Для Одеської області притаманні туризм і відпочинок для осіб із середнім достатком, лікуванням широкого кола захворювань.

Параметричний метод, як і метод рангів, є простим для застосування, він також дає можливість оцінювати і кількісні, і якісні показники.

Його перевагою, порівняно з методом рангів, є те, що за допомогою вагових коефіцієнтів визначається значущість кожного показника, який оцінюється. Однак головним недоліком методу є суб'єктивізм остаточної оцінки: значення коефіцієнтів вагомості показників, а також бальні оцінки за кожним показником встановлюються експертами. Отже, остаточна оцінка залежить виключно від знань, досвіду та суб'єктивних уявлень експертів про предмет оцінки.

Для усунення цього недоліку можна запропонувати модифікований варіант параметричного методу. Його сутність полягає в тому, що для оцінки туристично-рекреаційного потенціалу регіонів можна використовувати відповідні реальні кількісні показники, які наводяться у встановлених формах адміністративної та статистичної звітності (1 - туризм, 1 - КЗР, 1 - курорт).

(За матеріалами Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія / за заг. ред. В.Г.Герасименка. – Одеса: ОНЕУ, 2016. – 262 с.)

Використані джерела

Базова

1. Бейдик О. О. Рекреаційні ресурси України : навч. посіб. / О. О. Бейдик. – 3-е видання перероб. та допов. – К. : Альтерпрес, 2011. – 462 с.
2. Гулич О. І. Екологічно збалансований розвиток курортно-оздоровчих територій: питання теорії і практики : монографія / О. І. Гулич. – Львів : ІРД НАН України, 2007. – 208 с.
3. Захарченко П. В. Модели экономики курортно-рекреационных систем : монография / П. В. Захарченко. – Бердянск : Ткачук А. В., 2010. – 392 с.
4. Іванунік В.О. Концепції оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів : навч. посібник / В. О. Іванунік. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2011. – 84 с.
5. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Кифяк. – Чернівці : Зелена Буковина, 2003. – 324 с.
6. Кузик С. П. Географія туризму : навчальний посібник. / С.П. Кузик. - К.: Знання, 2011. – 271 с.
7. Масляк П. О. Рекреаційна географія : навч. посіб. / П. О. Масляк. – К. : Знання, 2008. – 343 с.
8. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В. І. Мацола. – Л.: Світ, 2001. – 176 с.
9. Мельник І. Г. Рекреаційна географія : навч.-метод. посіб. для студ. спец. „Географія”/ І. Г. Мельник ; Держ.закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. – 102 с.
10. Основи курортології : посібник для студентів та лікарів / за редакцією М. В. Лободи, Е. О. Колесника. – К. : Видавець Купріянова О. О., 2003. – 512 с.
11. Основи розвитку курортно-рекреаційного потенціалу на Україні. – К. : Будівельник, 1999. – 235 с.
12. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія / за заг. ред. В.Г. Герасименка. – Одеса: ОНЕУ, 2016. – 262 с.
13. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство : навч. посібн. / Є. В. Панкова ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К. : Альтерпрес, 2003. – 351 с.
14. Покоłodна М. М. Рекреаційна географія: навч. посібник / М. М. Покоłodна; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2012. – 275 с.
15. Рутинський М.Й. Географія туризму України. Навч.-метод. посібн. / М.И. Рутинський. / – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 160 с.
16. Сажнева Н.М. Рекреаційна географія: Навчальний посібник. / Н.М. Сажнева. – Мелітополь: Люкс, 2008. – 329 с.
17. Скрипник Н. Я. Рекреаційна географія [текст] : навч. посіб. / Н. Я. Скрипник, А. М. Сердюк. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 296 с.
18. Смаль І. В. Основи географії рекреації і туризму : навч. посібн / І. В.Смаль. – Ніжин: Вид. НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2004. – 264 с.
19. Смаль І. В. Туристичні ресурси світу. – Ніжин: Вид-во Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. – 336 с.

20. Стафійчук В. І. Рекреалогія : навч. пос. / В. І. Стафійчук. – К. : Альтерпрес, 2006. – 264 с.
21. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія : навчальний посібник / Н. В. Фоменко. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
22. Ярош М. В. Основы курортологии : учебное пособие / М. В. Ярош, В. М. Ефимова. – Симферополь : Антиква, 2010. – 396 с.

Допоміжна

1. Ващенко Н. П. Рекреаційні комплекси світу. Опорний конспект / Н. П. Ващенко. – К.: КНТЕУ, 2004. – 202 с.
2. Гошовский И. Всемирное наследие Украины / И. Гошовский. // Украинский туризм. – № 4, 2008. – С. 34–36.
3. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу: навч. посібник / О. Ю. Дмитрук. – 2-ге вид., випр. та доп. – К. : Альтерпрес, 2004. – 191 с.
4. Івченко А. С. Вся Україна. / Івченко А. С. – К. : ДНВН «Картографія», 2006. – 656 с.
5. Кадастр мінеральних вод України / Гол. ред. М. В. Лобода. – К. : «ТАМЕД», 1996. – 27 с.
6. Кравців В. С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. / В. С. Кравців, Л. С. Гринів, М. В. Копач, С. П. Кузик. – Львів: НАН України. – ІРД НАН України. – 1999. – 78 с.
7. Методика визначення показників рекреаційної характеристики земель. – К.: Ірпінь, 2000. – 18 с.
8. Організація туризму: підручник / І. М. Писаревський, С. О. Погасій, М. М. Поколюдна та ін.; за ред. І. М. Писаревського. – Х.: ХНАМГ, 2008. – 541 с.
9. Павлов В. І. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи: Монографія. / В. І. Павлов, Л. М. Черчик – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 124 с.
10. Соціально-економічна географія України: навч. посібник / За ред. О. І. Шаблія. – Львів: Світ, 2000.
11. Степанов Е. Г. Основы курортологии: учебное пособие. / Е. Г. Степанов. – Харьков: ХНАГХ, 2006. – 326 с.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«Методика туристично-рекреаційних досліджень»

для студентів спеціальності 014 Середня освіта (Географія) та 015
Професійна освіта (Туристичне обслуговування)